

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: «**ВІД КОЛОНІАЛЬНОЇ ТРАВМИ ДО ГОЛОСУ НАЦІЇ** (за збірками Катерини Калитко «Орден мовчальниць» та «Люди з дієсловами»)»

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності – 035.1 ФІЛОЛОГІЯ

(Українська мова та література);

освітньої програми: *Мова, література, компаративістика*

Хмелюк Оксана Валеріївна

Керівник: Полухович О. П.,

кандидатка філологічних наук, старший викладач

Рецензент Веретельник Р. М.,

доктор філософії, доцент

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2023 р.

Київ – 2023

Зміст

Вступ	2
1. Поняття травми, значення пам'яті та їхній зв'язок із літературою	7
1.1 Про теорію травми	7
1.2. Поняття колективної пам'яті та (пост)пам'яті	11
1.3. Роль літератури в репрезентації екстремального досвіду	15
2. Поетичний наратив про повномасштабну російсько-українську війну	18
2.1. Спроби осмислення досвіду повномасштабного російського вторгнення в сучасній українській поезії	18
2.2. Особливості творчого підходу Катерини Калитко	21
3. Постколоніальне прочитання поезій Катерини Калитко	25
3.1. Проблема замовчування екстремального досвіду (за збіркою «Орден мовчальниць»)	25
3.2. Потреба голосу та пошук «нової» мови під час війни (за збіркою «Люди з дієсловами»)	34
Висновки	46
Список використаних джерел	51

Вступ

Реальність усіх українців від початку війни, зокрема від повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, кардинально змінилася. Говорити про війну як про просто інший досвід — поверхнево. Вона докорінно змінює: наповнює пам'ять болісними кадрами та глибокими травмами. Це не те, чого можна позбутися, чи що можна виправити, відтепер — це частина нашого життя.

Разом із реальністю сильно змінюється й мова. Від 24 лютого 2022 року багато хто відчув момент її зміни та подекуди втрати, особливо митці. Сучасні письменники свідчили про момент втрати свого голосу. Сергій Жадан порівняв це з червикою злодія, який руйнує мурашник. Після чого мурахи, подібні до мовців зруйнованої мови, у лихоманці намагаються відбудувати її розбиту структуру. З часом усе, звісно, повертається до ладу. Однак використовувати передвоєнні, мирні мовні конструкції, щоб описати стан, у якому ви перебуваєте «тут і зараз» — дуже складно [49]. Комуś ще потрібен час, щоб знайти потрібні слова для опису реальності, а хтось почав писати із новою силою.

Момент цієї втрати голосу зумовив потребу шукати нову мову на позначення всього, що стається сьогодні. Відомо, що мова — зброя, відповідно творці слова — бойові одиниці. З розумінням цього, прозаїки та поети об'єднуються у багатоголосі свого часу та репрезентують колективний чи індивідуальний, але правдивий досвід періоду війни від 2014 року. Важливою тут є проза С. Жадана, Г. Вдовиченко, С. Талан, В. Бурлакової, Є. Положія, С. Лойка, В. Рафеєнка, Гаськи Шиян, Тамари Горіха Зерні, В. Шкляра, А. Куркова. Потужними є поезії К. Калитко, Г. Крук, М. Кіяновської, М. Савки, К. Бабкіної, Л. Якимчук, С. Жадана, Б. Гуменюка, Л. Лазуткіна, І. Киви. Вважаємо, що саме коротка поетична літературна форма сьогодні є важливою для фіксації болісних подій та людських почуттів. Згодом ці поезії слугуватимуть інструментом автореконструкції та збережуть для майбутнього цей час та нас такими, якими є зараз [22].

У минулому столітті були різні катастрофи та потрясіння, які безумовно травмували суспільство. Ні про яку рефлексію на офіційному рівні в Советському Союзі не могло й іти мови. Меморіальна політика, що базувалася на ідеї великої перемоги советського народу, очолений російським, у вітчизняній війні, була одним зі стовпів зміцнення советської ідентичності. Ця політика унеможливила дискурс про травми та будь-які проблеми, які могли б поставити «велику» ідею під сумнів. Влада заперечувала Голокост, Голодомор, реальні наслідки Другої світової війни, жорстокість таборів, а пізніше аварію на ЧАЕС, бо це було «незручно» для іміджу Москви. Багато що замовчувалося, було недомовленим, напівправдою чи відвертою брехнею — це зумовило відсутність суспільної пам'яті. За О. Забужко, коли нація немає пам'яті, зв'язку між поколіннями, то ним легко маніпулювати, а українці, навіть після 1991 року, до великої міри перебували «в стані хронічної амнезії», на її думку [16]. Це та колоніальна травма, яка вразила тоді кожного. Одним з інструментів формування викривленої пам'яті було мистецтво соцреалізму, зокрема література.

Протягом останніх двадцяти років у сучасній українській літературі увага зосереджена на віднайденні тієї втраченої пам'яті. Це пов'язано з прагненням суспільства до відновлення своєї української ідентичності. Через потребу заповнити історичні лакуни, на полицях з'явилися твори про більшовізацію України (С. Палан, В. Шкляр), Голодомор та терор (Л. Кононович, М. Матіос), діяльність ОУН-УПА (В. Портяк, В. Шкляр, О. Захарченко, О. Забужко), ГУЛАГ (Л. Романчук, А. Кокотюха), Другу світову війну (О. Забужко, Ю. Винничук та ін.), аварію на ЧАЕС (І. Драч, Б. Олійник; нонфікшн – С. Алексієвич, Г. Аккерман, С. Плохій та ін.).

Сьогодні повномасштабна російсько-українська війна сприяє самоперетворенню суспільства, формуванню оновленої української ідентичності та (ре)конструюванню власної пам'яті. Процес травматизації болісний, однак важливо осмислювати та впорядковувати свої досвіди й спогади, щоб не повторити помилок минулого. Поезія зараз бере на себе цей

обов'язок. Відсутність недомовленостей, фрагментації мови та прогалин у нашій пам'яті допоможе (певною мірою) вберегти майбутнє покоління від тягара неопрацьованих травм, що зараз волочеться за старшим покоління. **У цьому полягає актуальність обраної теми.**

У межах цієї дипломної роботи, основними **об'єктами** дослідження є збірки поезій української поетки Катерини Калитко «Орден мовчальниць» (2021 року) та «Люди з дієсловами» (2022 року). Перша книга вийшла друком до повномасштабного вторгнення, однак у ній вірші відбивають потребу реконструювання втраченої через колоніальний вплив пам'яті. Це реалізовано через мотиви мовчання та пошуку голосу ліричною героїнею. Ідеться про генетичну травму всієї нації, зокрема її жіночої половини. Книга «Люди з дієсловами», що була надрукована у вересні 2022 року, має логічне продовження попередньої збірки. У ній авторка робить акцент уже саме на потребі голосу, пошуку «нової» мови, за допомогою якої необхідно здійснити самоопис воєнного досвіду, як військових, так і цивільних. Ідеться про індивідуальні та колективні рефлексії, що стають документами часу [4].

Предметом дослідження є перехід від колоніального замовчування травм ХХ століття до деколоніальної незалежності нації шляхом конструювання власної, правдивої пам'яті про екстремальний досвід нової реальності в поезіях, що формує оновлену ідентичність українців.

Метою роботи є дослідити репрезентацію трагічного досвіду минулих поколінь України, що вимушено були позбавлені своєї ідентичності, пам'яті та голосу за збіркою «Орден мовчальниць». Важливо зосередитися на тому, як це вплинуло на подальші покоління. Також зіставити замовчування того досвіду з наративізацією національної трагедії ХХІ століття, що відрізняється від советських та постсоветських міфів, які стали ґрунтом для реалізації ідей неоімперської Росії (за збіркою «Люди з дієсловами»). Важливо прослідкувати те, як Катерина Калитко розкриває проблему (за)мовчування екстремального досвіду та подає свій голос задля фіксування й осмислення пережитого.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- означити теоретичні напрацювання про поняття травми, зокрема травматичного досвіду;
- з'ясувати проблеми пам'яті, виокремити її основні терміни; дослідити вплив травми та важливість пам'яті про неї;
- висвітлити роль літератури в репрезентації екстремального досвіду та проаналізувати тему національної трагедії в поезіях другої половини ХХ - початку ХХІ століття;
- описати способи репрезентації досвіду повномасштабної російсько-української війни в сучасній українській поезії;
- схарактеризувати особливості збірок «Орден мовчальниць» та «Люди з дієсловами»; визначити провідні теми, мотиви та образну систему;
- з'ясувати особливості жіночих та чоловічих образів у названих збірках Катерини Калитко;
- розглянути проблему (за)мовчування травматичного досвіду та важливість його вербалізації у збірці «Орден мовчальниць»;
- окреслити потребу «нового» голосу та реалізацію самоопису переживань під час війни у збірці «Люди з дієсловами».

Це дослідження має **наукове та практичне значення**. Воно полягає в з'ясуванні ролі Катерини Калитко в сучасній українській поезії, завдяки її впливовому та сильному поетичному голосу. Авторка має своєрідний творчий підхід до художньої вербалізації травматичного досвіду про війну під час неї. Окрім цього, аналіз художніх засобів вираження та образної системи поетичних текстів слугуватиме кращому розумінню психологічних наслідків війни для українського населення. Ця наукова розвідка також сприятиме подальшому дослідженню літератури ХХІ століття під час війни, як місцю збереження пам'яті про трагедію.

Матеріалами до дипломної роботи слугують праці про теорію травми З. Фрейда, Й. Броєра, К. Еріксона, Д. Лауба, П. Горностая, Ф. Фанона, про поняття пам'яті М. Альббакса, А. Ерл, Аляйди та Яна Ассманів, А. Мегіла, А. Еткінда, П. Рікера, М. Гірш, О. Кісь, О. Забужко, П. Вербицької, про зв'язок

літератури, пам'яті та травми важливими є напрацювання К. Карут, Р. Макннелі, Д. ЛаКапри, А. Матусяк, О. Пухонської, В. Агеєвої, О. Полюхович, Н. Довганич, про постколоніальний дискурс писали Т. Гундорова, Б. Ешкрофт, Г. Гріфінс, Х. Тіффін, а про репрезентацію жіночого травматичного досвіду використані праці В. Агеєвої, О. Стяжкіної та Г. Костенко.

Методами дослідження є студії з пам'яті, теорії травми, принципи постколоніальної критики та гендерний аналіз.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів: 1) Поняття травми, значення пам'яті та їх зв'язок із літературою; 2) Поетичний наратив про повномасштабну російсько-українську війну; 3) Постколоніальне прочитання поезій Катерини Калитко, висновків та списку використаних джерел.

1. Поняття травми, значення пам'яті та їхній зв'язок із літературою

1.1 Про теорію травми

Наприкінці XVII століття почало формуватися сучасне розуміння поняття травми. Це слово походить із грецької та латинської мов, а використовували його в медичній термінології на позначення фізичної рани, болю та поразки. Уже в 1894 році це поняття набуло значення душевної рани, неприємного досвіду, що зумовлює сильний стрес [54].

Сучасні дослідження травми, або студії травми, є відносно новою галуззю в гуманітаристиці, розробка якої активно розпочалася в 1990-х роках. Студії вивчають вплив руйнівного досвіду травми на людину, групи суспільств та на їхню пам'ять. Сферою зацікавлення дослідників є те, як уявлення індивіда про зовнішній світ та соціальні відносини визначаються травмою, як вона формує мову (та є репрезентована нею) та як відбувається її передача з покоління в покоління.

Перш за все, поняття травми лежить в основі психоаналітичних напрацювань Зигмунда Фрейда. Зокрема ідеться про працю «Дослідження істерії», яка написана ним в 1895 році разом з Йозефом Броєром. У ній науковці описували популярний на той час діагноз істерії. З. Фрейд вважав, що цей стан спричинений травматичним досвідом, який не був повністю засвоєний особистістю. Психіка людини, яка перебуває в нестабільному стані, за Фрейдом, витісняє все те, що порушує її баланс. Автори «Досліджень істерії» наголошували, що події, які спричинили травму, не є травматичними самі по собі, такою є пам'ять про них. Наша психіка здатна завдавати шкоди сама собі, відтворюючи в голові різні думки, спогади та переживання.

У ще одній, не менш важливій науковій праці Зигмунда Фрейда «По той бік принципу задоволення» (1920), він, аналізуючи поведінку учасників Першої світової війни, визначив, як саме травма впливає на Его, та, які існують шляхи зменшення цього негативного впливу. Цікавою є теза дослідника, що те, що ранило психіку людини, може також допомогти їй зцілитися. Ідеться про

примусове повторення ситуації в пам'яті, що несе травматичний характер. Відтворення спогадів у пам'яті, а також вербально, дає змогу суб'єкту відреагувати на негативний досвід, що знаходиться в його психіці, як якість, за визначення З. Фрейда, «чужорідне тіло» [39]. У такий спосіб цей досвід стає осмисленою частиною минулого особистості. Агнешка Матусяк — польська літературознавиця — відзначила, що реконструкція травматичного досвіду схожа на катарсис, який описував Арістотель у своїй «Поетиці» [24, 17].

Окрім ідей З. Фрейда та Йозефа Броєра, теоретичною базою студій травми є доробки Жан-Мертена Шарко, який вперше дослідив зв'язок між травмою та ментальними захворюваннями, його учня П'єра Жане, психіатрів Германа Оппенгейма та Абрама Кардінера, який вивчав травму війни.

Протягом останніх тридцять років до психологічних підходів студій травми додавалися постструктуралістські, постколоніальні, гендерні та інші соціокультурні теорії. Українські дослідники травми базували свої роботи на теоретичних здобутках іноземних дослідників. Об'єкт їхнього дослідження став важливим у контексті вивчення ідентичностей, як індивідуальних, так і колективних [22, 20].

Вважаємо за потрібне дати характеристику подіям, що травмують. У посібнику О. Л. Туриніної «Психологія травмуючих ситуацій» виокремлено таке. По-перше, така ситуація кардинально відмінна від повсякденності та стає новою реальністю для особистості, впливаючи на її уявлення про світ та власні переживання. Окрім цього, подія, що травмує, актуалізує перед людиною екзистенційну проблему смерті, а також ділить її життя на «до» та «після». По-друге, характер ситуації є подвійним. Він несе руйнівний вплив на особистість, фрагментує її самоідентичність, але водночас може надавати людині стійкості та мужності для змін на краще. По-третє, травматичні події ускладнюють можливість планувати подальше життя та обмежують процес самореалізації [32, 9]. За формулюванням О. Туриніної, повторне переживання події є позитивним наслідком травми на протиположні реакції психіки (ігнорування, придушення думок, заперечення, забування та ін.) [32, 15].

В сучасних дослідженнях особливо зацентрована увага на тому, що травма означає не так болісну подію, як її відголос, тобто передачу між поколіннями [10, 31].

З цього випливає, важливий для нашої роботи, концепт колективної травми. Уперше це поняття було використане американським соціологом Каєм Еріксоном у його книзі «Усе на своєму шляху» (“Everything in Its Path”, 1994). На думку дослідника, колективна травма — це своєрідний удар, що негативно впливає на соціальне життя, завдаючи шкоди зв’язкам між людьми [35, 153]. За визначенням українського доктора та професора психологічних наук Павла Горностая, колективна травма — *«це психічна травма, отримана групою людей будь-якого розміру, аж до цілого суспільства, унаслідок якихось катастрофічних подій або злочинних дій політичних чи інших соціальних суб’єктів»* [8, 57]. На його переконання, вона зачіпає навіть тих, хто не був безпосередньо причетний до травматичної події, і часто це стосується всього суспільства. Також ця травма здатна розтягуватися в часі, проходячи ниткою крізь покоління. Така передача є механізмом її функціонування. Підсумовуючи, об’єктами колективної травматизації є як і окремі люди, так і соціальні групи загалом [8, 57].

Окрім цього, П. Горностай виділяє такі різновиди колективної травми, як національну, культурну та інформаційну [8, 58]. За нашими спостереженнями, українське суспільство протягом ХХ століття зазнало всіх трьох різновидів колективної травми. Її причинами є війни, революції, репресії, геноциди, депортації, екологічні, техногенні та соціальні катастрофи, концтабори, тероризм та ін.

Найбільшу кількість наукових розвідок про колективну травму присвячено темам геноциду та війни. Психоаналітик Дорі Лауб, досліджуючи Голокост, з’ясував, що вцілілі жертви довгий час не могли усвідомити та осмислити той досвід. Їм складно було знайти слова, щоб описати пережите. Це питання замовчувалося, а відтак чим довше воно було непроговорене, тим більш деформованим ставало. Тобто для тієї особи сприйняття її в тому контексті

викривлювалося, відповідно вона починала сумніватися в тому, наскільки все було правдивим та реальним [46].

Важливим аспектом для нашої роботи є також розуміння того, як травматично впливає політика колоніалізму на підкорене суспільство. Першим, хто вказав на це, є психіатр, філософ та революціонер Франц Фанон [38]. Тамара Гундорова зазначає, що психосоматичні розлади підпорядкованої особистості Ф. Фанон розглядав як і симптоми, так і як способи подолання травми (це перегукується з ідеями Фрейда), бо *«вони свідчать про те, як організм відповідає й адаптується до постійного тиску, у якому перебуває залежна людина»* [10, 31].

Поняття травми, зокрема колективної, входить до сучасного постколоніального дискурсу, а трансгенераційний аспект є одним з основних в його розгортанні на східно- та центральноєвропейських теренах [10, 31].

Тамара Гундорова у своїй книзі «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми», покликаючись на дослідження Білла Ешкрофта, Гарета Гріффітса та Хелен Тіффін про постколоніальні студії, зазначає, що постколоніальна теорія досліджує досвід різних видів, як-от: рабства, міграції, пригноблення, опору, репрезентації, раси, гендеру та місця. Теорія реагує на головні дискурси імперської Європи в історії, філософії, лінгвістиці, а також розглядає досвіди говоріння та писання, завдяки яким це репрезентується [11, 9; 53, 2]. Основну увагу в праці української дослідниці зосереджено на аналізі українського пострадянського роману та на посттоталітарному генераційному симптомі.

1.2. Поняття колективної пам'яті та (пост)пам'яті

Студії пам'яті на сьогодні є одними з найбільш популярних галузей в соціально-гуманітарних науках. Розрізняють такі пам'яті, як соціальну, національну, колективну, культурну, історичну, індивідуальну та ін. Питання колективної є одним із найпопулярніших, адже це широке трансдисциплінарне поле для досліджень.

Саме Моріс Альбвакс, представник дюркгаймської соціологічної школи, є зачинателем «колективної пам'яті» у середині 1920-х років. Характерною особливістю цього концепту є опозиція поміж колективною та індивідуальною пам'яттю, що зумовлена переакцентуацією з цього протистояння на дослідження культурного базису, що має вплив на формування цих пам'ятей. За М. Альбваксом, кожна особистість тісно пов'язана з певною соціальною групою, завдяки своїй пам'яті про минуле, що їх поєднує [41].

Дослідниця Астрід Ерл дещо прояснює значення колективної пам'яті, зазначаючи, що вона є взаємодією сьогодення та минулого в конкретних соціальних та культурних контекстах [36, 2]. Кожна нація та група людей, що має спільне минуле, має також і спогади, які є важливими та часто центральними для питання їхньої ідентичності. Тому що разом зі спільною мовою, етнічністю, походженням, релігією, територією та ін., пам'ять є одним із факторів процесу конструювання ідентичності людини, як члена групи. Цей процес передбачає узгодженість не тільки з минулим, але й з іншими людьми, які його поділяють [40, 109]. За Аланом Меггілом, коли питання ідентичності під загрозою, пам'ять становить особливу цінність. За її допомогою можна захистити цілісність та єдність спільноти та посилити відчуття самості [48, 40-42]

Саме спогади про травматичні, зокрема політично зумовлені, події в минулому суспільної групи, займають чільне місце у вивченні колективної пам'яті. Причини створення таких спогадів, фактори, що впливають на їх збереження, а також способи, за допомогою яких ці спогади спотворюються й забуваються, є важливими. Це необхідно для з'ясування того, як групи

реконструюють минуле та формують сучасне у своїй колективній пам'яті, та, яким чином це впливає на національну ідентичність.

Ще однією з важливих проблем у галузі цих досліджень є опозиція історії та пам'яті. За формулюванням М. Альбвакса, колективна пам'ять — пам'ять про пережитий досвід, за допомогою якого можна деталізовано реконструювати минуле. Історія ж представлена досить схематично та абстрактно, вона не схожа на «живі» спогади про пережиті події [41]. Цю думку поділяє та розвиває велика кількість дослідників, однак є й ті, хто заперечує це. Наприклад, українська науковиця Оксана Кісь, вважає, що пам'ять й історія не є різко протилежними. Вони співвідносяться: пам'ять відбиває індивідуальний досвід історичних подій, а історичні наративи впливають на особисту пам'ять [20, 172].

Для студій пам'яті важливим є ще поняття культурної пам'яті, яке німецький дослідник Ян Ассман розвинув на основі поняття колективної пам'яті Моріса Альбвакса. Ця концепція, за словами Оксани Кісь, вказує на динамічні знання про минуле, які втілюються та передаються через різні культурні медіуми, зокрема через літературу. У вступі до праці Аляйди Ассман «Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті», дослідниця зазначає, що *«аби не зникнути в майбутньому, досвід свідків тих подій має бути перенесеним до культурної пам'яті нащадків [3, 24]»*.

У своїй статті "Пам'ять — забуття — історія" Поль Рікер вивчав дві "хвороби" колективної пам'яті — надмір пам'яті та її нестача. Щодо першої, то дослідник звернувся до концепції Фрейда про "примусове повторення" (1914). Її сенс у тому, що індивід не усвідомлює спогад як частину минулого, однак знову й знову проживає його, як травму. Нездатність відрізнити сьогодення від минулого та дистанціюватися від досвіду, що травмував, перешкоджає процесу зцілення. Окрім цього, перешкодою є також і (за)мовчування страшних подій, бо такі речі треба наративізувати, щоб їх осмислити. Друга «хвороба» полягає в нестачі пам'яті, що зумовлена процесом забуття. П. Рікер виокремлює два його види: пасивне й активне. Перше він порівнює зі спробою ескапізму, стратегією

уникнення реальності, що полягає в потребі (часто неусвідомленій) індивіда «втекти» від травматичних спогадів, подій. Активне ж має зв'язок із політикою пам'яті, коли певні історичні факти навмисно стерті з колективної пам'яті [50, 177-178].

Студії пам'яті в Україні почали набирати обертів наприкінці ХХ століття. Українські дослідники зосередили свою увагу на особливостях пострадянської свідомості суспільства та впливі травматичного минулого на сучасну культуру, літературу, політику, націю та її індивідів, беручи за основу напрацювання іноземних колег. Зважаючи на сьгоднішні реалії, питання пам'яті та її (ре)конструювання актуалізовано з подвійною силою.

Джерелом колективної пам'яті нашої нації, за формулюванням Поліни Вербицької, є саме трансформація суспільства від авторитарного до демократичного ладу [5, 3]. Для суспільства, що вийшло з-під совєтського гніту та зазнало не однієї історичної травми, питання осмислення свого екстремального досвіду постало гостро в часи незалежності [20, 171].

На думку ж Агнешки Матусяк, у трансформаційних процесах українського суспільства важливим культурним фактором є також категорії покоління, розвиток яких *«блокувався через внутрішньопоколінневу і міжпоколінневу трансляцію травми та посттравми»* [24, 26]. Категорію покоління вона вміщає в концепцію поняття «постпам'яті», що ввела в науковий обіг американська дослідниця Маріанна Гірш. У нашому розумінні «постпам'ять» — зв'язок нового покоління з травматичним досвідом, який передував їхньому народженню, однак який, був глибоко переданий попередніми поколіннями. Те, як травма (психологічна чи тілесна) впливає, переходить із рамок традиційної історії на рівень колективної пам'яті. Досвід, що переданий за допомогою розповідей, образів, поведінки, стає фундаментом, ба навіть частиною пам'яті нового покоління.

У нашому контексті, досвід про який говоримо — травматичний — зумовлений сильним впливом на культурну й історичну пам'ять тоталітарною владою. Для якої важливо було мати контроль, задля потрібної їй репрезентації

минулого та тогочасного. Про це наголосив Александр Еткінд у статті «Post-Soviet Haunology: Cultural Memory of the Soviet Terror» (2009). На його думку, для певних режимів дуже важливо утримувати свою істину про минуле, бо якщо цього не робити — їхній вплив на суспільство послабиться, а режим зруйнується [37, 190]. З цього випливає поняття «політики пам'яті», яке містить у собі набір соціальних практик, що спрямовані на представлення або зміну певних образів минулого, що відображають спільне минуле, у контексті сучасної політичної ситуації. Політика пам'яті зосереджується на інтерпретації минулого й формується з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на функціонування держави та характер політичної влади. Вона характеризується акцентуванням уваги на певних подіях, героях та місцях вибірково із ігноруванням «незручних» владі аспектів [19, 49]. Наприклад, у Советському Союзі за допомогою замовчування, недомовленостей, напівправди чи відвертої брехні витворювали власний міф, «правильну» пам'ять. Усе для того, щоб впливати тоді та мати подальший вплив на українську (і не тільки) націю в майбутньому через міжпоколінневий зв'язок.

З вище викладеного логічно випливає поняття процесу колективного забуття. Схоже на те, як люди забувають певні спогади, так і цілі нації можуть забути якісь ситуації в їхньому історичному минулому. Забування може бути спровоковане насильно (колонізована політика, що витворює власну пам'ять) або як захисна реакція суспільства на травматичний досвід (наприклад, тоталітарне насильство). Проблема забуття як витіснення негативного досвіду, замовчування та неможливості його опису, є важливою у студіях пам'яті, зокрема в контексті травми [14, 7]. *«Травма змінює природу пам'яті, оскільки робить спогади особливо виразними, нав'язливими, неконтрольованими, стійкими та соматично-забарвленими»* — зазначає Оксана Кісь [20, 174].

1.3. Роль літератури в репрезентації екстремального досвіду

На думку Фройда, пам'ять слугує місцем травматичного досвіду. Сучасні студії травми беруть за основу його концепцію про повторення, згадування та зрештою осмислення болісної події.

Американська науковиця Кеті Карут у своїй книзі «Незатребуваний досвід: травма, наратив, історія» (“Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History”, 1996) описує проблему травми та пам'яті про неї, а також того, як спогади перетворюються на текст, або як *рана* віднаходить свій голос. Дослідниця вказує на наративний зв'язок між болем та мовою, та стверджує, що коли травма виникає, то спершу є невимовною. Усе тому, що розум нездатний нормально опрацювати болісний досвід, відповідно індивід може навіть повністю забути про нього. Однак коли спогади повертаються, то людина не в змозі описати їх словами. Саме за допомогою художніх текстів, на її думку, можна «сказати» про травму (та дати голос травмованим), коли дискурсивна мова неспроможна це реалізувати.

Відмінну від цієї думки має професор Гарвардського університету Річард Макнеллі. У своєму дослідженні «Спогади про травму» (“Remembering Trauma”, 2003), він писав, що травматичні спогади *можуть* і запам'ятатися, і бути озвучені. За Р. Макнеллі, травматична амнезія — міф. Потерпілі можуть не хотіти говорити про травму — це факт, але це не означає, що вони не спроможні її описати. Так, їхня пам'ять може бути видозмінена, але це не свідчить про її повну відсутність.

Домінік ЛаКапра — дослідник травми — у своїй книзі «Написання історії, написання травми» (“Writing History, Writing Trauma”, 2001) розглянув, яке відношення має написання історії до написання травми, як написати про досвід, який не піддається репрезентації та як історичне написання травми може засвідчити специфіку події минулого, зважаючи на її постійний відгомін у сьогоденні. Д. ЛаКапра пропонує об'єднати традиційні історичні підходи формування травматичного минулого та художні наративи (література, кіно та ін.), інкорпоруючи різні голоси та погляди для його репрезентації.

За словами ж дослідниці української літератури Віри Агеєвої: «(л)ітература відтворює індивідуально забарвлену картину світу, фіксує чинники, що впливають на сам механізм пам'яті, закарбовування чи стирання спогаду» [1, 202]. Упродовж останніх тридцяти з гаком років ми, українці, є свідками політичних сутичок щодо єдиної та правильної історії. Це говорить про напружене співіснування української та советської ідентичностей. Переосмислення подій ХХ століття стає важливою потребою, адже забути минуле та визволити майбутнє від травматичного досвіду та його впливу складно [1, 193].

Метою травматичного наративу, за Тамарою Гундоровою, є зняття напруження та відновлення розірваного зв'язку між родами, поколіннями, сім'ями, націями та расами за допомогою реконструкції, що наче відповідає катарсису. Україна в ХХ столітті зазнала кількох насильницьких історичних розривів, через що зараз є невідворотна потреба їх реставрації та об'єднання [1, 188]. Дослідники пам'яті фокусуються на розумінні літератури як символічної форми культурної пам'яті, яка допомагає спільнотам формувати свою ідентичність. Почуття зв'язку з минулим і перспектива майбутнього країни є ключовими факторами для формування національної ідентичності. Зосередженість на національному, травматичному наративі сприяє відходу від советської спадщини «правильної» історії. Минуле, до якого ми себе зараховуємо, визначає позицію щодо розрізнення «свого» і «чужого» та встановлення меж між ними. Офіційне минуле було контрольоване режимом, але приватне минуле залишається недосяжним для нього. Тому пишучи про той непроговорений досвід, українські письменники зберігають вірність спільноті на символічному та художньому рівнях [28].

Початок російсько-української війни від 2014 року привернув ще пильнішу увагу українських літературознавців до феномену травми. Відповідно й велика кількість митців слова сьогодні шукають «нову» мову, щоб сказати про набутий досвід війни, який накладається на непропрацьовані моменти минулого.

Підсумовуючи усе вище викладене, поняття й значення травми зазнало трансформації: від медичного терміну до психологічної концепції, а згодом до самостійного напрямку в галузі гуманітарних наук — студії про травму (*trauma studies*). Основними характеристиками події, що травмує, є її негативний вплив на особистість, актуалізація екзистенційних питань, її подвійний характер та зумовлене нею обмеження самореалізації.

Травматичний досвід негативно і часто патологічно впливає на свідомість та пам'ять, що заважає включенню минулого до особистої життєвої канви. Цей екстремальний досвід вносить зміни у свідомість, руйнує мову та незворотно видозмінює ідентичність. Для того, щоб пережити це, треба наративізувати травму, щоб вона стала частиною усвідомленого минулого.

Важливим у контексті нашої роботи є поняття колективної та (пост)колоніальної травми, які ми окреслили. Той факт, що ця категорія введена до постколоніальних студій, свідчить про *«поборення амнезії щодо історії (індивідуальної та колективної), відновлення спільної культурної референції та умов для колективного існування»* [10, 33].

Колективна пам'ять виконує дві основні ролі: формує ідентичність та надає легітимацію поточному політичному чи соціальному ладу. І наративізація завдяки художнім текстам, і дискурсивна мова можуть допомогти пропрацювати травматичний досвід.

Літературознавці ж розглядають його та пам'ять про нього як одні зі складових ідентичності. Взаємодія літератури з цими категоріями, окрім функції «лікування», має й роль збереження минулого для майбутніх поколінь.

2. Поетичний наратив про повномасштабну російсько-українську війну

2.1. Спроби осмислення досвіду повномасштабного російського вторгнення в сучасній українській поезії

Відчуття постійної небезпеки, абсурдності, трагізму, страху під час великої війни докорінно змінило спосіб життя українців. Повномасштабне вторгнення держави-терориста спонукає до переосмислення цінностей у повсякденному житті та впливає на формування української ідентичності. Сучасна література стає місцем, яке демонструє нам зміни, що відбуваються всередині кожного з нас та нації загалом. Письменники шукають «нову» мову та нові форми вираження, щоб впоратися з травмою та екстремальним досвідом війни.

Українські терени просочені кров'ю та слізьми, не дарма Тімоті Снайдер назвав їх «кривавими землями» («Bloodlands», 2010). Це свідчить про історію травми нації, про безперервне насильство в країні: колективізація, Голодомор, нацистська окупація, Голокост, численні депортації, концтабори, репресії. Попри це протягом століть українці боролися за незалежність, отже це ще й історія боротьби. Сьогодні наші Треті Визвольні змагання, які будуть останніми, їх «не можна не виграти» [13].

Зважаючи на методи нашого дослідження (студії травми та пам'яті), простежуємо зв'язок поміж минулим та теперішнім політичним терором. Усвідомлення розриву та водночас безперервності пам'яті про політичне насильство в приватному та державному житті, а також потреба говорити про жертв, травмованих, ворогів у війні є вкрай необхідною. Те, як ми залучені та причетні до творення історії, те, як ми осмислюємо цей досвід — вирішальні моменти. Те, що відбувається сьогодні має великий вплив на процеси формування індивідуальної та колективної ідентичності.

Літературу потрібно розглядати як інструмент передачі травматичних досвідів, які буває так складно виразити словами. Наративи про період 2014-2023 років, формують те, як майбутні покоління сприйматимуть та інтерпретуватимуть російсько-українську війну.

За цей час було опубліковано велику кількість прозових та поетичних текстів. Зважаючи на об'єкт нашого дослідження, окрему увагу звернемо на поезію. Від початку повномасштабного російського вторгнення, низка поетів різних поколінь подали свій голос, який «йде з глибин» [26]. Найсильніші з них, на нашу думку, належать Катерині Калитко, Галині Крук, Маріанні Кіяновській, Гасі Шиян, Мар'яні Савці, Катерині Бабкіній, Ії Ківі, Любові Якимчук, Сергію Жадану, Борису Гуменюку, Дмитру Лазуткіну — це, звісно, не вичерпний список. Їхні тексти, окрім потреби рефлексії над подіями та фіксації реальності, насичені жагою правосуддя, щоб увесь світ дізнався про жахи війни та жорстокість загарбника. Своїми віршами митці слова запобігають замовчуванню травматичного досвіду, як це було в ХХ столітті, щоб забезпечити майбутні покоління від тягара недовомовленостей та брехні.

Для того, щоб з'ясувати, як реальність війни змінила літературну мову, вважаємо за потрібне звернутися до попереднього екстремального досвіду України, а саме до аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Тамара Гундорова у своїй книзі «Післячорнобильська бібліотека. Українська літературний постмодерн» (2005), з'ясувала, як катастрофа вплинула на українську літературу та змінила її наратив. Перш за все, поняття «післячорнобильської бібліотеки» дослідниця трактує як метафору українського постмодернізму початку ХХІ століття. Опісля вибуху вітчизняна постмодерна література відчула кризу мови, почався пошук нових форм висловлення. За словами Т. Гундорової, Чорнобиль «...зруйнував мову, оскільки неможливо старими словами говорити про ту цілком інакшу реальність, що розгортається після атомного апокаліпсису. Радіація зруйнувала наше сприйняття світу» [9, 25].

Окрім зазначеного, творчість того періоду мала масові антитоталітарні та антисоветські наративи: «(п)анівні в андетраунді настрої, іронічні щодо офіційної свідомості, вийшли на яв і стали масовими, тим самим сприяючи знеціненню, девальвації тоталітарної свідомості як на «верхньому» — ідеологічному, так і на нижньому — побутовому рівнях» [9, 29].

Як бачимо, тодішні художні тексти тяжіли до зміни голосу, до інших форм та тем, як і сьогоднішня література в часи війни, коли відбувається переоцінка наративів і цінностей. Сучасні тексти звучать із новою щирістю: вищий рівень чесності та саморефлексії [52, 50]. Зараз час прямолінійних, серйозних, гострих та дещо документальних рефлексій. Таким способом вибудовується свій історичний наратив.

Колективна пам'ять стала однією з провідних тем поезії сучасних українських письменників. Такі поети як К. Калитко, Д. Лазуткін, О. Луцишина визначають пам'ять як необхідний засіб відновлення зв'язку з індивідуальним та колективним минулим. Ще дуже багато чого непроговорено та залишається в непам'яті.

За словами Оксани Забужки, ми живемо в той час, коли війна відбувається ледь не «у прямому ефірі». Це та війна, в якій немає деформації вцілілого, як це було в попередньому столітті. Найбільш жахливого про ті часи ми не знаємо, тому що в «найстрашнішому люди просто не вижили» [15].

Сьогодні поети не мають браку подій для письма, їм не потрібно вигадувати. Їхньою метою є надання сенсу всьому, що відбувається, потреба розказати про все якнайшвидше. Як свідки подій, митці працюють із «живим» матеріалом. Поетичні тексти про війну надходять від різних авторів: як від тих, хто тільки починає свій творчий шлях, так і від досвідчених поетів; від воїнів, які безпосередньо брали (беруть) участь у війні, а також від цивільних осіб, які відчували на собі її вплив; від волонтерів, що всіма силами допомагають подолати ворога, та від вимушено переміщених осіб, які були змушені переселитися. *«Словом і в слові твориться наш світ, слово підтримує моральний дух і армії, і тилу»* — зауважує Тарас Пастух [25].

2.2. Особливості творчого підходу Катерини Калитко

Зважаючи на об'єкти нашого дослідження, звернімо увагу на доробок та творчий підхід письменниці, перекладачки Катерини Калитко (нар. 1982 р. у м. Вінниця). Основні теми її творчості стосуються деконструкції унормованих культурних та соціальних традицій, поняття тілесності, травми (фізичної та психологічної), пам'яті, переосмислення досвіду війни, питання ідентичності, інакшості, приналежності, укоріненості. Окрім цього полем зацікавлення авторки є ще мова: структура, мета та завдання мовлення. Її погляд зосереджений більше всередину — себе та світу. Катерина Калитко майстерно створює внутрішню атмосферу тексту, насичуючи його різними настроями, емоціями та відтінками свідомого та несвідомого. Рефлексія над подіями, що відбуваються в її житті, у житті держави, витворює особливо тонкі чуттєві образи [6]. Складна, відверта, колюча лірика поетеси не залишить байдужим нікого.

Катерині Калитко належить низка поетичних та прозових книг, до прикладу, поезії 2014 року «Катівня. Виноградник. Дім», в яких наскрізними мотивами є біль, травматична пам'ять та поняття роду. Наступною є збірка «Бунар» (2018), де в рядках описано війну, кохання, вкоріненість, важливість пам'яті. Слова зі збірки «Ніхто нас тут не знає, і ми нікого» (2019) — *«Ось тобі мова, жінко, стрільай із неї»* — стали резонансними. Ідеться про мову як про останню зброю тоді, коли все інше відбирають. Ця ідея проходить ниткою крізь усі збірки поетеси. Калитко бореться так, як може найкраще: обмірковує, рефлексує, реагує, говорить та пише [12].

За поетичну збірку з назвою «Орден мовчальниць» (2021) письменниця здобула Шевченківську премію в 2023 році. Ця книга особлива тим, що Калитко здійснила дослідження свого роду, щоб озвучити поколінневу травму, яка тягнеться опісля екстремального досвіду ХХ століття. Їй важливо було озвучити все те, що раніше примусово чи особистісно замовчувалося; озвучити травматичний досвід жінок свого роду та жіноцтва всієї нації. Пише також і про чоловіків, адже їхній досвід не менш трагічний: як і в часи Другої світової, так і

в сьогоднішній війні. На сторінках відчитуємо страждання та біль українців, особливо жіночої половини, в часи колонізаторської політики. Разом із цим, авторка пише про особисті душевні неспокої, переживання, ділиться особистими втратами й шляхами їх прийняття. Для Калитко вкрай важливим є питання пам'яті. Потреба пам'ятати зумовлена певним обов'язком перед минулим, адже багато чого важливого було витіснено, забуто, замовчано в тоталітарній реальності. Той досвід надзвичайно значущий сьогодні та вартий того, щоб про нього пам'ятали. Метою поетки є омовлення складних та непроговорених тем задля колективного пропрацювання історичної травми, збереження національної та індивідуальної ідентичностей, запобігання повторенню жахів минулого. Біль попередніх поколінь, так чи інакше, лежить в основі нашого теперішнього світобачення. Якщо не проговорити те, що замовчувалося, нація наражається на циклічну пастку, прирікаючи себе на нові страждання. Мисткиня репрезентує не лише травматичні досвіди поколінь, а й їх процес омовлення, за допомогою лейтмотивів мовчання та голосу. Вона втілила себе в простір минулого, наповнила його спогадами, дозволила їм вплестися в себе, взявши на себе весь поколіннєвий тягар. Стала водночас і предком, і нащадком колоніальної пам'яті. За словами Катерини Калитко, такий досвід та біль це не те, що ти обираєш сам, це те, що обирає тебе [31].

Остання збірка К. Калитко з назвою «Люди з дієсловами» (2023) є логічним продовженням попередньої. Частина віршів у ній написана вже під час повномасштабного вторгнення, у час, коли ми всі стараємося виразити себе, сказати правду, визначити зовнішні межі своїх переживань і травм. Поетка стає голосом спільної мови, щоб уникнути тріщин у колективній пам'яті нації. Минуле навчило, що треба прийняти весь біль, прожити його від самого початку та до кінця, без уникання та замовчування.

На своїй сторінці у Фейсбуці 16 березня 2022 року Катерина Калитко зробила такий допис: *«Ось чого навчили мене свого часу мої сараєвці: записуй. Спроби вести регулярний щоденник війни на якомусь етапі зазнають нищівної поразки, тому хай метою буде не розмірена хроніка, а позначення віх, вагомих*

інсайтів, особливих станів. ... (Т)реба записувати — щоб потім реконструювати своє колишнє Я чи попроситися з ним поетапно і остаточно». Недарма письменниця зауважила про жителів столиці Боснії та Герцеговини, оскільки боснійський контекст для неї дуже важливий та близький. З усіх балканських країн, саме в літературі вище названої держави воєнний та післявоєнний досвіди відрефлексовані найдужче. Це важливо в контексті порівняння їхньої травми 1990-х із нашою теперішньою. Калитко зосереджується на поєднанні досвіду Боснії та Герцеговини з українським задля проведення паралелей не тільки в контексті характеру війни, але й у контексті (пере)проживання цього травматичного досвіду.

Підсумовуючи, сучасна українська поезія осмислює досвід війни, що суттєво змінив спосіб життя українців. Це відображається у зміні цінностей та конструюванні оновленої української ідентичності. Письменники використовують інші мову та форми виразності для того, щоб осмислити та проговорити екстремальний досвід. Література стає важливим засобом репрезентації травми війни і формування власного історичного наративу. Окрім цього, сучасна поезія зосереджується на колективній пам'яті, яка допомагає відновити зв'язок з минулими поколіннями, та підкреслити його значення сьогодні. Творчий підхід Катерини Калитко характеризується деконструкцією культурних та соціальних традицій, фокусом на питаннях тілесності, травми, пам'яті, ідентичності та мови. Її твори насичені емоціями, різними настроями, контрастами. Калитко озвучує травматичний досвід, особисті душевні неспокої, а також наголошує на важливості пам'яті: колективної та індивідуальної. Для авторки важливо омовити непроговорені теми, пропрацювати історичні травми для збереження української ідентичності. В останній збірці «Люди з дієсловами» поетеса стає голосом спільної мови в умовах сьогодення, щоб майбутні покоління мали цілісну картину про пережитий воєнний досвід. Мова, мовлення, мовчання про травму – це все важливі складові травматичного досвіду та способу його текстуалізації. Катерина Калитко досить впливова

авторка, її поетика важлива для загальної оцінки сучасного українського літературного процесу.

3. Постколоніальне прочитання поезій Катерини Калитко

3.1. Проблема замовчування екстремального досвіду (за збіркою «Орден мовчальниць»)

Увесь поетичний наратив Калитко в «Ордені мовчальниць» відіграє важливу роль у відтворенні травматичного досвіду, як у його визнанні, прийнятті та передачі, так і в поєднанні минулого, теперішнього та майбутнього. Часто травми оточені таємницями й ці спогади передаються з покоління в покоління через шаблони сорому, мовчання та секретності в сім'ї.

За словами Маріанни Гірш та Валері Сміт: *«те, що культура пам'ятає і що вона хоче забути, тісно пов'язане з питаннями влади та гегемонії»* [44, 6]. Тобто пам'ять, передача та осмислення спогадів мають гендерний характер. Жінка не мала голосу, щоб розповісти про свої переживання, тому що для літератури переднішою була тема смерті, битви, а не історії страждання чи скорботи [42, 13-14].

Збірка «Орден мовчальниць» написана поетесою за жіноцтво, адже вона — як жінка — є провідницею колективної пам'яті, зокрема і всієї нації. Вірші тяжіють до інтимної лірики, де *«любовні історії — це завжди історії про боротьбу й пошук ідентичностей в тому числі. Вони не віддільні від поточної історії країни»* [12]. Досвід жінок під час колоніально-тоталітарного ХХ століття, що тягнеться впродовж поколінь, а також проблема його тривалого замовчування, яка переросла в колективну травму — головна тема збірки.

«Орден мовчальниць» має нелінійний наратив, час тут не має особливого значення. Це зумовлено тим, що спогади й дражливі теми не підпорядковуються послідовності, в якій вони з'являються в нашому житті, тому й поетичні рефлексії розташовані дещо хаотично.

Сильною позицією цієї збірки визначаємо її назву: йдеться про орден в якому жінкам зашивали рота, коли ті роблять спроби щось промовити. Безумовно, стосується це й чоловіків, за словами Калитко, патріархат «ламає» їх не менше, просто по-іншому.

Лірична героїня перебуває на маргінесі суспільства, вона непотрібна, зайва, та проігнорована серед Інших:

*хотілося бути частиною спільного, не якимсь
випадковим уламком.*

*Але вони стояли плечем до плеча, до мене потилицями,
ніби позаду порожнє місце... [18, 39].*

Калитко також пише:

*Не мужчина, не друг і не воїн —
То чи й досі людина? [18, 61].*

Для гендерного дискурсу цей момент є важливим, адже у повоєнному світі ХХ століття становище жінки було маргінальним попри те, що Вона теж була залучена в хід війни, так чи інакше. Однак для історії Вона — це не Він:

*просто дерево, що зараз пускає корінь, ронить насіння,
і плющ, який це дерево обплітає [18, 37].*

У вірші «А вмiла б мовчати - могла би мати» жінка, наче плющ, обвиває чоловіка — дерево. Суголосно слабкій людині, що виснажує сильну, ніби повитиця, що паразитує та висмоктує силу. Особливої уваги на переживання та досвіди жінки в історії та літературі не було звернуто. Стереотипний поділ ролей під час війни: військові справи для чоловіка, а побутові для жінки. А що таке побут? Це не війна. Безпечне та мирне тут протиставляється небезпечному та смертному. Хибно вважати, що жінці під час війни легше. По-перше, не тільки чоловіки воюють, по-друге, війна будь-де, будь-коли та для будь-кого — насильство: емоційне та фізичне.

Тексти Катерини Калитко в цій збірці не є виключно феміністичним маніфестом, а радше спробою змінити перспективу, замінити оповідача й розповісти ще одну історію – про те, що всіх стосуються однакові речі під час екстремального досвіду:

*У кожної з нас є хтось рідний, кому
вистрелили в потилицю, кому
на засланні серед снігів повипадали всі зуби,*

*кому, накритому прапором, кача пливла по Тисині,
кому наснилося нехороше під стелею слідчого ізолятора [18, 61].*

У підрозділі «Четверо», що є центральним у збірці, якраз описано поколінняву травму, що напряду стосується самої авторки, а точніше жінок в її сім'ї: від прабабусі Катерини до Катерини-правнучки. Історія страждань, болю, втрат, страху перетікає з вуст до вуст, із життя в життя:

*Поспи, моя ластівко, сили побережи, —
Каже праба [18, 54].*

Пращурка радить, оскільки знає, наскільки жахливою буває реальність, тому хоче загартувати ліричну героїню, підготувати її до життя. Голос минулого — про досвід війни та Голодомору — лунає протягом поколінь. Прабабуся прагне захистити своїх близьких від власної тяжкої долі, витворюючи в їхній уяві свою пережиту реальність, цим самим готує їх до, можливо, нової боротьби за життя:

*...Хто його зна, що доведеться робити завтра:
копати землю? стріляти?
цілуватися, як востаннє? літати? [18, 54]*

«Ти так хотіла, щоб мене це минуло» [18, 56], проте війна настигла всіх сьогодні: насильницька, аморальна.

Реакцією на постійне ігнорування, засудження та гноблення переживань та досвідів жінки призводить до її заціпеніння та мовчання. Саме мовчання, що морально скалічує, та пошук втраченого голосу визначаємо лейтмотивом збірки «Орден мовчальниць».

Про що мовчить жінка в поезіях Калитко? У вірші «Катерина» лірична героїня звертається до своєї прабабусі, щоб дізнатися про її складну долю під час примусової реквізиції, Голокосту (українського та єврейського населення), масових депортацій нацистами. Вона веде розмову: *«поговорімо, праба» [18, 52],* ставить риторичні питання, заразом артикулюючи вимушено набутий та замовчаний досвід:

що далось найважче:

*викопати за єдину ніч землянку,
щоби сховати корову від реквізиції,
щоби всі твої шестеро вижили в Голодомор? [18, 52]*

Більшовицька влада приховувала всі масштаби трагедій в Україні, що вже говорити про «якусь» долю жінки? Це було поза сферою інтересів режиму. У вірші Калитко «Катерина» маємо шевченківську алузію до теми пригноблення жінки-страдниці, образ якої уособлює упокорену Україну. Прабабуся була вимушена взяти на себе роль, яку раніше традиційно виконував чоловік: прогодувати та вберегти від смерті свою сім'ю та нужденних лише власними силами:

*Місяцями охороняти з дробовиком
погріб, де сховала дочок —
щоб не погнали в Німеччину, —
і сільських євреїв? [2, 52]*

Тобто відбувається гендерна інверсія, де жінка набуває маскулітних рис, стає годувальницею, захисницею, що жертвує собою, визначає себе як «витратний матеріал» [22, 192]. Готова віддати своє життя за життя рідних: «*аби не чіпали інших, лише тебе*» [18, 52]. Тут використання тілесного ресурсу задля порятунку, є однією зі стратегій виживання. Одна справа, коли Вона відчайдушно жертвує своїм тілом сама, інша — коли її тіло використовують проти її ж волі. Ідеться про насильницьке домінування над жертвою, що було та й є зараз не рідкістю під час війни. У поезії «Час до сну. Зубний порошок і пахуче мило» описано долю жінки опісля зґвалтування: «*...одуріла, напівжива, / обм'якала*» [18, 96]. Сексуальне насильство руйнує ідентичність та суб'єктність людини [27, 146], завдаючи непоправної шкоди. Відчуття самотності, страху, ізольованості, сорому гублять: «*(в)она убила себе / десь три дні по тому, згадавши обійми непрошені*» [18, 97]. Ця проблема теж була поза сферою публічного дискурсу, тому замовчувалася, як про щось заборонене та нечисте.

Окрім фізичного насилля зазнавали й емоційного, до прикладу, втрата близької людини:

Найвідважніші помирають, праба.

І оці твої двоє, і ти сама,

І мій, такий сміливий, мертвий такий [18, 54].

Питання особистої втрати гостро стоїть для письменниці, адже збірка «Орден мовчальниць» — пам'яті її матері, що померла у 2020 році.

Чи можливо впоратися з таким болем самотійно:

Щось середнє між контузією

із розривом тканин

і наскрізним опіком вольтовою дугою,

що умертвляє серцевий м'яз [18, 85].

Особисті переживання в ХХ столітті нікого не хвилювали, а проявлення цих емоцій вважалося слабкістю. Не було часу на страждання, коли мова йде про виживання. Сподіватися не було на кого, лише на себе, особливо коли навколо все руйнується:

Сильні і відважені, звісно, не втомлюються,

от і тягни свій вантаж

сама [18, 49].

У вірші «Марія» описано досвід часів Другої світової війни, який пережила бабуся Катерини Калитко — Марія, будучи дитиною. Її ім'я в поезії досить репрезентативне, бо відсилає нас до образу Марії Магдалини. Мироносиця є втіленням чистої, праведної душі, що накладається на дитячо-невинний образ бабусі:

Постійно щось падало...

...німецькі авіабомби на київський вокзал,

де ти тремтіла, самотня підлітка,

і думала, що життя скінчилося, не почавшись [18, 55].

Ці рядки дуже резонують зараз. Знову ж таки це підкреслює тезу про циклічність історії, спільність досвіду українців. Особливо травматично війна

впливає на дитячу психіку, найбільш вразливу та найменш захищену. Не всі дорослі можуть досягнути масштаб трагедії, що спіткала. Для юних такі категорії є руйнівними для свідомості та їхнього світобачення. Бомбардування, ракетні обстріли, депортації, холод від перебування в землянках чи підвалах, голод, сцени насильства, смерть когось із близьких від війни — це той травматичний досвід, що не мине безслідно і проявить себе в більш дорослому віці.

Що зумовлює мовчання про травму? Перш за все — страх:

У кожної є й такий, хто злякався

Зустріти правду та бути правдою [18, 61].

Мовчання суспільства як спосіб захисту від потенційного покарання за слова — це комплекс народу, який морально скалічує. Існувати тихо, щоб уникнути проблем, не виділятися з натовпу, бути як всі, терпіти, заховатися «*на стриху чи під спідницею*» [18, 61], сидіти «*у телячому теплому шлунку чужих очікувань*» [18, 61] — негласні правила виживання в ХХ столітті, нав'язані Советською владою.

У поезії «Ти й голосу мого чути не варта» лірична героїня мовчить, щоб не спровокувати: «*мовчки сидить на сходах, / долоні коліними затиснувши*» [18, 49], поки їй кажуть, що «*...таких, як ти, / мучити й мучити, поки шкіра не злізе*» [18, 49]. Таких — це яких? Тих, які не піддаються експлуатації. Мовчання в моменті, коли треба відстояти себе, є метафорою пригноблення всього суспільства в умовах тоталітаризму [7], особливо мова йде про жінку, якій нав'язано бути тихою й зручною. Однак коли позбавляють голосу, людина все одно може знайти можливість бути почутою: «*...можна й без голосу, / можна самим лише поглядом*» [18, 49] — це одна з провідних ідей збірки.

Ще однією причиною замовчати є прямий наказ:

а вони мовчали, коли їм веліли.

Коли їх розтирали, як мак, до тихого молока [18, 40].

Спостерігаємо дихотомію стосунків: чоловік — головний повелитель, жінка — підкорена жертва. Лірична героїня залежна, її гідність принижена:

«(в)они мовчали, коли їх позбавляли цінності» [18, 40], ідентичність знищена: «ти й голосу мого чути не варта» [18, 40], «вдягну на інших таке, як ти носила, / аби вже не була особливою» [18, 40].

У цьому ж вірші простежуємо й мотив мовчання як покарання, іншими словами ігнорування, як вияв пасивної агресії щодо жінки чоловіком: *«...мовчали, караючи їх за переступ» [18, 40].* Відчуваючи відстороненість, самотність, лірична героїня відчужена від світу, де її не приймають:

*...просто хотіла співати разом із ними,
...але вони стояли плечем до плеча, до мене
потилицями,
ніби позаду порожнє місце,
не впускаючи мене в пісню [18, 39].*

Знову ж таки, йдеться про ігнорування, як акт насильства над Нею. Це немає ніякого виправдання, але все ж бачимо спробу пояснити дії кривдників: *«мабуть, це через мій характерний акцент» [18, 39].* У своїй творчості Калитко тяжіє до віднайдення спільності, відчуття співприсутності, для неї важливе згуртування, що буде об'єднане одними ідеями, метою, спільними досвідами. У ХХ столітті цього бракувало, тому зараз ці питання особливо актуальні.

Мовчать не тільки жінки, а й чоловіки: *«це смерть з тобою з цього почалася» [18, 92]* — втрата голосу для Катерини Калитко суголосна смерті. *«Малим щеням у горлі квилить щем. / Але облиш, постійно хтось вмирає» [18, 92]* — образ чоловіка, що мовчить, у поезіях Калитко інфантильний та залежний від соціуму, в якому росте: *«хлопчик, якого дресують скуподушні й німі, / не заговорить до тебе і не подасть руки» [18, 44].* Через патріархальний вплив у чоловіка немає свого голосу, словам: *«ні їм, ні собі не господар» [18, 92],* а лише *«принишклий пес на ланці» [18, 92].* Такий вплив був поширений на всю націю. Поезію *«Гарний був би стартап у неототалітарній імперії»* можна інтерпретувати як метафору колоніальної, патріархальної імперії, яка знищує ідентичність як жінок, так і чоловіків. Її метою є *«вирощування людей, які не*

лишають слідів» [18, 129], постійні намагання зробити з українців «генетично вивірений матеріал, вершин(у) дресури» [18, 129] не виправдалися, але це спричинило колоніальну ментальність у суспільстві.

Часто мовчать і від знесилення: емоційного та фізичного. Рядки:

*будуть мовчання й відчай у стінах в'язниць,
опівнічні допити,
тортури і побиття,
молитви і прокльони... [18, 109].*

свідчать не про відсутність слів, а про неможливість їх висловлення. У безмовності прочитується відчуття втрати сенсу боротьби, як і національної, так і, можливо, власної. Чи є сенс говорити, якщо, мабуть, ніхто не почує та не відповість? Стіни в'язниці тут — ворожий та обмежений простір, перебування в якому забирає моральні та фізичні сили для подальшої боротьби за життя. Катерина Калитко вважає, що не можна мовчки коритися долі та падати духом, необхідно, всупереч всьому, говорити та продовжувати тривати:

*і коли вона обертала це коло навспак,
світ розчахувався – ясен під громовицею [18, 40].*

Віднайдення голосу свідчить про віднайдення свого «Я», ідентичності в умовах руйнування, наперекір усім травмам, втратам, способам знищити особистість, а в контексті тоталітаризму ХХ століття та російсько-української війни ХХІ століття — націю загалом. Сьогодні Росія знову робить свої спроби (звісно, провальні) знищити нас та «негайно забути, стерти» [18, 129]. Для них важливо, щоб в українців не було ніякої пам'яті, голосу про себе та свій досвід, бо тоді такими легко керувати. Однак лірична героїня вустами поетеси:

Говорила, випереджаючи.

Говорили, знезброюючи.

Говорила, тримаючи на долоні вийняте серце [18, 41].

Слова є найсильнішою зброєю, говорити після довгого замовчування травматичного досвіду — сміливий та необхідний крок. Таким способом

лірична героїня ламає пута вимушеної безмовності та попри все обирає «свободу мовити» [18, 42].

3.2. Потреба голосу та пошук «нової» мови під час війни (за збіркою «Люди з дієсловами»)

У своїй збірці «Люди з дієсловами» Катерина Калитко рефлексує над трагічними подіями повномасштабної війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Вона наголошує на фіксації особистих і колективних переживань та на збереженні пам'яті про тих, хто загинув у війні, щоб потім із цих імен не «проростала трава» [17, 95], як це сталося в ХХ столітті. У такий спосіб поетка зберігає та відтворює історичну канву подій війни на Сході країни, щоб увіковічити в текстах отримані трагічні досвіди. Процес омовлення того, що відбувається «тут і зараз», є важливим для збереження та передачі пам'яті майбутнім поколінням.

У поезіях авторка як і описує самі події, так і виражає отримані від них емоційні переживання. Страх, біль, горе, втрати — усе це просочує рядки її віршів та надає їм щемкої глибини. Збірка «Люди з дієсловами» є прикладом поезії травми [51]. Отже, частина текстів, які написані під час повномасштабної війни, об'єднують особисті рефлексії авторки та її спроби об'єктивного осмислення цих подій.

У збірці можна виділити такі основні теми, як реальність війни, потужна сила мови та поезії, доля жінок та чоловіків під час екстремального досвіду, питання (до)віри та роль любові як наймогутнішої сили, яка може врятувати світ після соціальної катастрофи.

Особливістю поетики «Людей з дієсловами» є її ритмічна композиція та інтонаційна палітра. За спостереженнями О. Романенко, репрезентація травматичних досвідів ґрунтується на наративній інтонації поезій, яка переривається римою та особливим ритмом, що схоже на реальний голос людини. У збірці переважають наративно-сповідальні вирази, які поєднуються з іншими ритмічними та інтонаційними елементами, як от питальна інтонація у вірші «Що відбувається?» [51].

За словами Катерини Калитко, назва збірки «Люди з дієсловами» зумовлена особливостями української поезії, в якій раніше було замало слів на

позначення дії. Їх бракувало не лише в літературі, а й в суспільстві, у взаємодії цілої нації. Отож назва збірки резюмує те, як діють люди в новій реальності, та, яку силу мають слова. Центральними дієсловами в житті українців сьогодні є: *«любити, бути, вистояти, вбити»* [17, 25].

Калитко пише, як від обличчя тих, хто постраждав у війни, так і з позиції тих, хто вижив у ній. Ця подвійність впливає на всю поезику збірки. Як жертва, лірична героїня говорить про переживання травми, а як та, що вижила — все фіксує.

Болісна, трагічна тональність збірки сугестивно формується через образи: **пiтьми** (*«складають зброю і в пiтьму гукають»* [17, 53], *«у пiтьму простягаючи руку»* [17, 58], *«пiтьму розливає вдова»* [17, 88]), **темряви** (*«наче в темряві язиком обводиш контури тіла»* [17, 43], *«ми виходили в темряву»* [17, 45], *«хто в темряві ще читатиме книги?»* [17, 46], *«оглухла темрява»* [17, 110]), персоніфікованої **смерті** (*«у сонця і смерти однаково шерхлі губи»* [17, 10], *«летіла в небі смерть і падала у воду»* [17, 11], *«де тут смерть поснідала»* [17, 21], *«смерть замовляння слухала і включалася в гру»* [17, 60]), **тіні** (*«дивні тіні приходять з ріки»* [17, 84], *«темні тіні»* [17, 97], *«тіні лицарок, сестер»* [17, 7], *«долина смертної тіні»* [17, 19]), **хреста** (*«просто хрест стоїть, залишає подряпини на гарячому небі»* [17, 57], *«рамено хреста»* [17, 68], *«хрест, буряковим квасом политий, червонів і тривожив»* [17, 103]), **втоми** (*«зчищує іржу страшної втоми»* [17, 73], *«дивись крізь каламутну товщу втоми»* [17, 8]), **вітру** (*«вітер викручував яблуневі гілки»* [17, 79], *«тугий вечірній вітер»* [17, 101], *«вітер все котив пелюстки по столах»* [17, 11]), **опалого цвіту** (*«ось твій цвіт абрикосовий, пекло»* [17, 13], *«а цвіт осиплеться з вишень, / заповнить вирви та безодні»* [17, 7]), **дерев** (*«дерева мовчазні»* [17, 8]), через переважання **чорного** кольору (*«чорна ріка»* [17, 9], *«дрібненький чорний люд»* [17, 11], *«корчиться чорна тиша»* [17, 13], *«чорна лискуча перга»* [17, 29], *«відлига оголює чорну стежку»* [17, 84], *«чорна лють»* [17, 115]). Також через хронотопи осені (як передчуття війни), холодної зими, безсонної ночі, щемкого міста.

На протизагу цим образам є й ті, що несуть у собі надію, віру та любов, як-от: **птахи** («птахи по землі збирають червону абетку знайому» [17, 40], «моя обпечена птахо, моя бездонна вітчизно» [17, 105], «пташина віра безмежна» [17, 32], «пташина упертість» [17, 94]), **спів** («спів недільний» [17, 59], «співи вишиваних горлиць» [17, 88], «молитовний спів офіцерів» [17, 100], «тягучий обжинковий спів крізь міцно зціплені зуби» [17, 104], «співають наші загиблі» [17, 104]), **світло** («я слухаю світло» [17, 29], «світло полями ходить» [17, 30], «і ходить світло, як лікар чи пастор по нашій вулиці» [17, 51], «синє та буриштинове храмове світло» [17, 95]), **вода** («ласкава вода» [17, 109], «тепла вода відвертості, / холодна вода знеболення» [17, 99], «як води, розступиться страх» [17, 60]), **повітря** («повітря сяє» [17, 66], «повітря ... як усмішка немовляти» [17, 109], «повітря тутешньому / належить голос» [17, 109]). Образна система Калитко досить контрастна, де краса поєднується із жорстокістю, природа з нищенням, життя зі смертю, отож витворюється емоційна та медитативна поезія. Контрастність поезії корелює з контрастністю сьогодишньої реальності: «у нас весна і війна» [17, 24].

Нарація ведеться від ліричної героїні — «Я» — та від першої особи множини, займенника «Ми». Катерина Калитко говорить від себе та від імені всієї країни, адже її голос належить спільній мові. Витворюється співзвуччя досвіду українців, наче цілого хору: «хай навіть спів цей буде схожий на хрип» [17, 48], головне «хай ця мова не зникне / хай вона буде спільною» [17, 16]. Поетеса порівнює це зі зграєю:

*Я хочу встигнути — і промовляю
вголос, оголено, серед людської зграї.*

Визнаючи любов.

Визнаючи призначеність [17, 23].

Калитко підкреслює ідею того, що сьогодні необхідна спільність у всьому, щоб остаточно вибороти деколоніальну свободу: «говорити, чути, бути почутими, / опинятися поруч» [17, 107], «спільний рух із прісного повітря / у глибоке й солоне» [17, 100]. Важливо подолати егоцентричність суспільства,

стояти плечем до плеча, рухатися разом, оперуючи спільними ідеями, метою, мати відчуття своєї причетності до великого діла. Отож простежуємо мотив співприсутності у збірці:

Бути тромбоцитом у в'язкій крові країни.

Поміж сотень інших кидатися

рубцювати розтяту рану,

зрощувати перебиту жилу.

Безіменна, важка і чесна робота [17, 115].

Досвід війни постає як екзистенційний. Це те потрясіння, яке змінює все: реальність, людину та її мову. «*Все назавжди змінилося*» [17, 14] — засвідчує лірична героїня, сьогодні «*змінюються пульс і дикція*» [17, 48], реальність зараз має «*темне м'ясо, / спалені жили, суглоби вивернуті, посудомлені м'язи*» [17, 24].

Для ліричної героїні, щоб впоратися з травматичним досвідом та вийти з екзистенційної кризи війни, важливо знайти нову мову, яка уможливить висловлення та осмислення всього пережитого. Травма спричиняє втрату слів, але через усвідомлення її значення та наслідків, оповідачка здатна віднайти голос знову. Цей процес є не лише засобом відновлення комунікації, але й способом запам'ятовування та фіксації травматичного досвіду, який згодом займе своє місце у свідомості, у житті (приватному та національному), як невіддільна частина минулого:

І стане видно глибини всього досі написаного,

і стане видно, як солоно нам прибувала мова [17, 60].

Через свій голос, лірична героїня здатна вербалізувати травму, вивести її за межі невисловлюваного у спосіб нової чутливості, нагадуючи, що постраждалим необхідно мати свій голос. Вона усвідомлює, що трагедії війни мають бути озвучені, навіть якщо це складно, бо «*розшаровуються мова й дійсність, ніби олія й вода*» [17, 9], або неприємно, болісно: «*слова найдужче в'язнуть їм поміж зубів*» [17, 70], «*слова висвистують, як батоги*» [17, 89].

У порівнянні зі збіркою «Орден мовчальниць», де Катерина Калитко шукала голос, щоб озвучити замовчаний досвід німих сестер, які стоять за її плечами, у збірці «Люди з дієсловами» авторка вже постає цим голосом, яким відразу проговорює різні історії, переживання війни. Таке закарбування сприяє легшому доланню травми [23].

Один із уроків ХХ століття, за Калитко, — приймати біль і горе, проживати їх повністю, від початку до кінця, не втікаючи у вир мовчання та забуття. Під час війни дуже важливо зберегти свою пам'ять про неї, яка вже *«формується під руками»* [17, 21], вона буде *«довга і спільна»* [17, 21], водночас *«різна»* та *«подібна»*. У вірші *«Що є жіноча пам'ять на великій війні?»* Калитко розрізняє жіночу та чоловічу пам'яті: *«жіноча – бездонна, люта»* [17, 14], а *«чоловіча – чіткіша, / тваринніша і фатальніша»* [17, 14].

Усе *«тепер ясно із минулим життям»* [17, 93], попереднє вже втрачає свій сенс перед обличчям теперішнього: *«ні минулого, ні майбутнього поки ще»* [17, 16], бо *«во время люте сталося слово таке, / об яке розкололось минуле»* [17, 17], зараз *«все написане дотепер – сухі / пучечки волошок / за іконами / у спорожнєлих домах»* [17, 90]. Цей мотив помежів'я символізує поділ життя особистості — а в контексті війни — держави – на «до» і «після». Війна змінила реальність та вивернула мову: *«всі розмови тепер скупі, ніби блокадні пайки»* [17, 19].

Однак Калитко не дистанціюється від пережитого, а перебуває в центрі подій. Вона розмірковує про значення її творчості в контексті війни: *«я тепер не поетка, я глина у печі горя. / І не віриш це, а коридор, пробитий крізь безголосся»* [17, 15]. Коридор голосів, який простягається від 24 лютого 2022 року і на покоління вперед. Сьогодні дезорієнтує та спонукає переосмислити всі цінності життя: віра, любов, свобода, надія. Ці сенси може допомогти впорядкувати поезія. Мова стає прихистком: *«ось укриття в самому серці мови»* [17, 25], поезія — *«кровостинним»* [17, 7]. У вірші *«На сьомий день прямих спостережень»* Калитко пише про силу мови під час екстремального досвіду:

Посеред пожежі

людина, яка говорить, спершу здається дивною –

русалкою, що припливла

подивитися кораблетрощу.

Але потім – гостро і чисто видно

простоту і шляхетність чуда:

рухаються вуста [17, 94].

Окрім відчуття реальності та мови, війна сильно змінює свідомість людини. У рядках: *«гравітація, працюючи / над обличчями європейських жінок, / особливо ретельно затримується на українських» [17, 9]* — ідеться не про передчасну старість, а про внутрішню трансформацію, яку видно через тіло жінки, в якій *«як папір, крихка [...] шкіра, і така сама бліда, / і блакитна жилка під лівим оком» [17, 9]*. Ми наразі переживаємо той життєвий досвід, який відрізнятиме нас від інших європейців. Цей досвід пронизаний спільною пам'яттю про тих, хто загинув. Тіло у поезіях Калитко надзвичайно крихке, яке здатне зруйнуватися, але та сила, яка вміщується в ньому — незбагненна.

Поетка, як жінка, пише більше про жіночий досвід, як це було і в «Ордені мовчальниць». Вона близько до серця бере події на фронті, бо там знаходяться дорогі їй люди: Він, її братик-друг, тисячі інших українців, імена яких *«ламають серцеві ритми» [17, 19]*. Щоб захистити, лірична героїня хоче вкривати їх *«власною шкірою» [17, 17]*, хоч їй вона і стає *«тісною» [17, 48]*. Ця шкіра, наче броня, яка здатна вберегти він небезпеки, або хоча би *«пояснити ніжність» [17, 17]*.

Ще одним способом захисту є *«сорочки із кропиви» [17, 7]*, які Вона *«плете ночами» [17, 7]*. Визначаємо це алюзією до відомої казки Ганса Крістіана Андерсена «Дикі лебеді», де сестра Ельза плела сорочки з кропиви своїм братам, яких прокляли та перетворили на диких лебедів. Єдиний варіант зруйнувати чари — одягнути на них пошиті сорочки. Цей одяг можна інтерпретувати як кропив'яні кольчуги, панцирі, які захищають від впливу прокляття.

У збірці «Люди з дієсловами» багато птахів, особливо чоловіків-птахів: *«Він буде чоловік і птах - / так досі можна»* [17, 7], багато з них вимушено, не з власної волі стали ними. Прокляті війною, наче як у казці, *«дикі гуси вертаються з вирію»* [17, 16], *«скрикують, летять, / летять над домом»* [17, 8].

Отож жінка постає тією, яка може ці «чари» зруйнувати, хоч якось вберегти чоловіків, проявити до них співчуття, одягнувши сорочку, вкривши «власною шкірою» чи «втерши лице» шемагом [17, 14], як Вероніка витерла піт та кров Христа на його шляху до Голгофи.

Простежуємо у збірці також мотив обезшкірення, де війна — *«лезо над лезами, що нашу здирає шкіру»* [17, 13]. Лірична героїня відчувається *«ніби невидима й гола, / ніби шкіра моя перламутрова мені уже й не належить»* [17, 36]. Болісний досвід, а також злість, що спровоковані несправедливістю війни, обдирають шкіру, оголюють, роблять вразливими: *«різець здіймається, опускається»* [17, 15]. Однак водночас: *«щоранку цим болем / повертаюся до життя»* [17, 116], біль робить вразливість щитом, загартовує, надає сил, відваги — боротися та тривати далі.

У поезіях червоною ниткою проходить тема віри. За словами літературознавиці Ганни Улюри, віра у збірці смакує маком, яблуками та медом. Ці образи з'являються як запахи, плоди, смаки, що є невіддільними складовими сакральної їжі. Вони втілюють у собі літо, *«до якого ми мріяли дожити в лютому»* [33]. Однак спершу війна підважила віру — у людей, у Бога — вона стала *«колюча»* [17, 31]. У вірші *«Ось твій цвіт абрикосовий, пекло»* лірична героїня ставить питання, адресоване вищим силам: *«що з ними зробили всі ви?»* [17, 13], вона закликає Господа підвестися, скликати своє військо для битви, подивитися архангелам на землю:

*як незручно хлюпає кров на вітар святкового неба,
як у роті трупа корчиться чорна тиша,
як у неї сиплеться сніг раптовий, квітневий* [17, 13].

Але у відповідь: *«дерева мовчазні»* [17, 8]. Дерево в цьому контексті є німим свідком, носієм націогенетичної пам'яті, який віками спостерігає за долею українців. Це також і знак безперервного зв'язку з Творцем. Мовчать дерева – мовчить і Він: *«немає бога. / Нікого, хто дав би людям бодай іграшкові відповіді»* [17, 51]. Господня бездіяльність суперечить вченню теодицеї, це викликає (з)невіру в Його присутності в житті людей: *«латунь тут відполірована, / як моя недовіра»* [17, 95]. Отже, прослідковуємо мотив богозалишеності, де відсутні справедлива помста та покарання злочинів ворога на землі, де ніхто не дає відповідей, де *«нікого вище, і ніхто не розрадить»* [17, 51], не захистить. Не можна стверджувати, що йдеться про богозаперечення чи богоборство, скорше про богошукання, адже потреба вірити є органічною, вона необхідна для людей, особливо в такий скрутний час.

Ця недовіра спричиняє екзистенційну самотність та відчуження ліричної героїні, що визначаємо ще одним мотивом збірки. Це зумовлено як внутрішніми переживаннями, так і зовнішніми впливами (російська збройна агресія). Самотність полягає в зіткненні з п'ятьма віч-на-віч, яка вже протягом не одного десятиліття намагається знищити нас різними способами. Сьогодні ми вийшли в цю *«темряву, яку належить побороти»* [17, 45]. За наративом Калитко, українці глибоко самотні у своїй боротьбі на міжнародній арені, бо ця війна — лише наша війна. Щоб не залишатися самотніми, треба говорити та діяти між собою, усередині своєї країни; єднатися та ставати ближчими, сильнішими. *«Коритися – зужита і вічна тема»* [17, 40], настав інший час: *«резонувати з батогом, що танцює по голих плечах»* [17, 40], *«захиститися, помститися. Убивати. / Допомогати вбивати»* [17, 118].

Попри все Вона «вірила» та продовжує це робити [17, 71]. Недовіра, яка з'явилася в суспільстві, переростає в іншу безмежну (до)віру: *«не знаю іншого бога, крім війська»* [17, 116]. Лише воїни здатні забезпечити захист та свободу від п'ятми. Полеглі й живі, такі *«достобіса красиві»* [17, 21]. Ті, хто вимушено й несправедливо прийняли смерть, стали частиною війська мертвих: *«росте підземна країна»* [17, 58], які стоять за спиною, такі ж люті, як живі. Калитко

пише про те, що герої помирають, але їхня страшна жертва тримає всіх живих. Це той досвід, про який складно говорити, але авторка не залишає його непроговореним, бо це частина нашого шляху, яку вкрай важливо пам'ятати. *«Пече земля у стопи, важка, поранена, прикра» [17, 12]* — велика ціна свободи.

Важливим у збірці є мотив родової укоріненості, у вірші «Любити серед війни – це» сережки, про які згадує лірична героїня, стають символом особистої та державної пам'яті. Для неї неможливо куди-інде *«приїхати і лишитися»*, бо *«залізна нитка, / що за мною тягнеться, на шматки розітне міста» [17, 15]*. І якщо хтось тільки спробує *«видерти її з корінням» [17, 102]*, вона *«підважить всю землю» [17, 102]*.

Попри все *«війна не скасовує чинність / ніжності та любові» [17, 22]*. Розуміння того, що навіть у темряві завжди є той/та, хто стане опліч та розділить твоє страждання, — цінніше за все: *«любитиму. / І від цього / смертельніше і чесніше» [17, 20]*. Ліричній героїні досить любові та відваги, щоб боротися до кінця, бо *«все, що напишеш про смерть, потім виявиться – про ерос» [17, 40]*. Якою би не була пільма — лишається світло, воно *«полями ходить, / накульгуючи на три промені, просить сказати правду» [17, 30]*, наче *«як лікар чи пастор по нашій вулиці» [17, 51]*. Хоч війна з нами на довго, але вона закінчиться, а ми ні, тому потрібно жити, пам'ятати, любити, єднатися, довіряти та творити.

Вірш «Що відбувається?» із циклу збірки «Катехизис» є її фінальним акордом. Назва циклу зумовлена потребою мати відповіді на щемкі запитання нової реальності. У такий спосіб поетка звертається до віри, формує ґрунт під ногами українців за допомогою форми катехизису, прописуючи основні положення для нації та візії України. Прийом запитання-відповіді слугує кращому запам'ятовуванню цих істин. Отже, у поезії «Що відбувається?» зосереджена максимальна концентрація внутрішнього діалогізму. Одне за одним виринають запитання: *«Що відбувається? / Чому нас хочуть убити? / Що я обираю? / Що мене годує? / Кому я вірю? / Як я молюся? / Кого*

перекреслюю? / Від чого застерігаю? / Яка буде відповідь? / Що нам робити? / Що говорити всім? / Хто почує?» [17, 115-119]. Відповідь на кожне з цих запитань категорична, тут відсутня ота неоднозначність, якою оперували «невизначені» на початку повномасштабної війни. Правда одна і завжди такою була, століттями нічого не змінювалося. Істини вимагає катехизис.

Українців *«прийшли вбивати» [17, 115],* але *«ніколи не вб'ють» [17, 115],* — ми *«антитеза / украденої історії» [17, 115].* Калитко наголошує на насильно втраченій частині національної історії, як в «Ордені мовчальниць», так і в «Людах із дієсловами». Сьогодні українці не мовчатимуть, як це було насаджено в ХХ століття. Зараз той час, коли є можливість остаточно розірвати пута колоніалізму, вийти зі замкненого кола залежності, повернути собі історію (велику спільну та багато менших) і витворити нову ідентичність — переможців, а не переможених.

«Чорна лють» [17, 115] стає одним із ресурсів для подальшої боротьби. Тих, хто *«стартує з війни» [17, 116],* хто *«витискає з неї» [17, 116]* собі корисне, або хто *«стає коментатором [...] поки інші несуть на хребтах / найбруднішу роботу» [17, 117]* — усіх треба перекреслити та забути, бо пам'яті вони не варті. Важливо голосно говорити про всіх загиблих, бо *«мертві цивільні робляться двічі мертвими, / якщо не сказати, що їх / саме убито, / і як, / і ким» [17, 117].* На запитання *«Що нам робити?»* відповідь — *«мусимо убивати [...] Захиститися. Помститися» [17, 117-118],* слово «вбивати» повинно *«прописатися у свідомості» [17, 118],* без ніяких *«ілюзій вибору» [17, 118].* А як хтось почує, коли:

...стане поруч, і скаже:

Убиватиму разом із тобою, для тебе,

несім цю війну, цей мішок із тілами,

спільно,

[...]

то хіба з таким

говорити й далі [17, 118-119].

Підсумовуючи, збірка поезій «Орден мовчальниць» відіграє важливу роль у репрезентації травматичного досвіду ХХ століття та в передачі замовчених спогадів задля збереження пам'яті. Ми звернули увагу на те, що культурна пам'ять тісно пов'язана з питаннями влади та гегемонії. У поезіях висвітлено досвід жінок та частково чоловіків під час колоніально-тоталітарного періоду в Україні, що став загрозою особистій та національній ідентичності. Лірична героїня, що є голосом німих сестер, знаходиться на маргінесі суспільства. Її роль у (по)воєнному житті відрізняється від традиційно-стереотипних установок. Жінки вимушено брали на себе обов'язки традиційно чоловічі, щоб вижити та врятувати своїх дітей. Ця ситуація зумовила гендерну інверсію, де вони набули маскулітних рис, і стали годувальницями й захисницями родини, жертвуючи собою. Жінки зазнавали також фізичного та емоційного насильства, що непоправно завдавало шкоди жіночій ідентичності та суб'єктності. Усі ці категорії були приховані, ігноровані та замовчені більшовицькою владою, бо це не було в інтересах держави та суперечило образу совєтської жінки.

Катерина Калитко змінює перспективу та розповідає про переживання екстремального досвіду саме з жіночої точки зору. Лейтмотив мовчання у збірці постає метафорою пригноблення в умовах тоталітаризму. Він розкривається через низку аспектів: мовчання як усвідомлена стратегія вижити, мовчання як форма покарання, мовчання як вияв пасивної агресії, мовчання як форма залежності (чоловіків та жінок) від патріархального соціуму, мовчання як втрата власної ідентичності. Іншим лейтмотивом визначаємо голос – його пошук та віднайдення. Калитко наголошує на важливості омовлення травматичного досвіду та пам'яті, як способу пережити потрясіння минулого. Її лірична героїня ламає пута мовчання та обирає свободу говорити як прояв незалежності від колоніального впливу.

Якщо в «Ордені мовчальниць» Катерина Калитко знаходиться в пошуку втраченого голосу та пише більше про родинну травму, що переростає в колективну, то у своїй збірці «Люди з дієсловами» вона стає частиною спільної національної мови про досвід повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Поетеса відтворює трагічні події та передає емоційні переживання, що в симбіозі утворює щемку глибину її віршів. У збірці описано нову реальність, силу мови та поезії, досвід та пам'ять жінок і чоловіків, питання віри/недовіри та роль любові. Особливістю поезій є їхня ритмічна композиція, інтонаційна палітра та образна система. Війна кардинально змінює і реальність, і мову, і людей, але завдяки спільності в країні, голосу та збереженню пам'яті можна пережити травму й зберегти свою ідентичність. Калитко особливо підкреслює потребу «нової» мови, яка здатна висловити увесь жах воєнного часу. У цій роботі ми виокремили низку мотивів, які розкривають отриманий досвід, наприклад, мотив помежів'я; мотив захисту жінкою чоловіка та навпаки; мотиви жертвності обезшкірення, богозалишеності, самотності та відчуження; потреби родової укоріненості. Усе ж найголовнішими категоріями в поезіях Катерини Калитко залишаються віра та любов. Вона резюмує, що у XXI столітті українці не мовчатимуть, як це вимушено сталося в XX столітті, а отже, повернуть собі втрачену історію, сформують нові, правдиві пам'ять та ідентичність без ілюзій.

Висновки

Метою цієї дипломної роботи був аналіз двох поетичних збірок Катерини Калитко — «Орден мовчальниць» та «Люди з дієсловами» — на предмет дослідження вимушеного замовчування травматичних подій ХХ століття в Україні, зумовленого колоніально-тоталітарним впливом, та деколоніальної незалежності нації шляхом конструювання власного голосу та правдивої пам'яті про екстремальний і травматичний досвід повномасштабної російсько-української війни. Нам важливо було виокремити те, як негативно впливає приховування наслідків соціальних потрясінь, шляхом замовчувань та вимушеного забуття, на особисту та колективну ідентичність упродовж поколінь. Та наскільки важливою є саме наративізація національних трагедій, у тому числі війни ХХІ століття. Ми прослідкували те, як Катерина Калитко розкриває проблему замовчування екстремального досвіду в Україні та подає свій голос задля фіксування й осмислення пережитого сьогодні.

У теоретичному розділі «Поняття травми, значення пам'яті та їхній зв'язок із літературою» ми розглянули трансформацію поняття й значення травми: від медичного терміну до самостійного напрямку в галузі гуманітарних наук — студії про травму. Екстремальний досвід вносить часто патологічні зміни у свідомість людини, руйнує її мову та незворотно змінює ідентичність. Для того, щоб впоратися з цим, травму треба наративізувати, щоб вона стала частиною усвідомленого минулого. Місцем травматичного досвіду, за словами Фрейда, є пам'ять. Отже, травма та спогади про неї тісно пов'язані.

І художня наративізація, і дискурсивна мова можуть допомогти пропрацювати травматичний досвід. Літературознавці ж розглядають його та пам'ять про нього як одні зі складових ідентичності людини та нації. Взаємодія літератури з цими категоріями, окрім функції «лікування», має й роль збереження минулого для майбутніх поколінь.

У другому теоретичному розділі «Поетичний наратив про повномасштабну російсько-українську війну» ми завважили, що усвідомлення розриву та

водночас безперервності пам'яті про політичне насильство в Україні (на приватному і суспільному/державному рівнях), а також потреба говорити про жертв, травмованих і ворогів у війні є вкрай необхідною. Художні наративи про воєнний період 2014-2023 років, зараз формують те, як майбутні покоління сприйматимуть та інтерпретуватимуть російсько-українську війну. Зважаючи на об'єкти нашого дослідження, ми зорієнтувалися на сучасній українській поезії. Тексти поетів, окрім потреби рефлексії над подіями та фіксації реальності, насичені жагою правосуддя, щоб увесь світ дізнався про жахи війни та жорстокість загарбника. Митці шукають «нову» мову, щоб впоратися з травмою та екстремальним досвідом. Подібне вже відбувалося в ХХ столітті. Опісля аварії на ЧАЕС вітчизняна література відчула кризу мови, почався пошук нових форм висловлення. Отже, на письменників минулого покоління техногенна катастрофа на ЧАЕС вплинула дещо схоже, як теперішня війна впливає на сучасних. Українські поети зараз знову переосмислюють національні наративи й цінності. Тексти звучать із новою щирістю, високим рівнем чесності та саморефлексії, вони прямолінійні, серйозні, гострі та дещо документальні. Це сприяє формуванню свого власного історичного наративу.

Основними темами поетичної творчості Катерини Калитко визначено деконструкцію унормованих культурних та соціальних традицій, поняття тілесності, сутність травми (фізичної та психологічної), проблему пам'яті, переосмислення досвіду війни, питання ідентичності, інакшості, приналежності, укоріненості та важливості голосу. Для Калитко вкрай важливим є питання пам'яті. Потреба пам'ятати зумовлена певним обов'язком перед минулим, адже багато чого важливого було витіснено, забуто, замовчано в тоталітарній реальності. Метою поетки є омовлення складних та непроговорених тем задля колективного пропрацювання історичної травми, збереження національної та індивідуальної ідентичностей, запобігання повторенню жахів минулого. За її поетичним наративом, можемо зробити висновок, що якщо не зробити цього, нація наражається на циклічну пастку, прирікаючи себе на нові страждання.

Важливим в її творчості є боснійський контекст, бо з усіх балканських країн, саме в літературі Боснії та Герцеговини (по)воєнний час відрефлексований найдужче. Катерина Калитко зосереджується на поєднанні їхнього досвіду з українським задля проведення паралелей не тільки в контексті характеру війни, але й у контексті пережиття цього травматичного досвіду.

У третьому практичному розділі «Постколоніальне прочитання поезій Катерини Калитко», ми з'ясували, що збірка поезій «Орден мовчальниць» відіграє важливу роль у репрезентації травматичного досвіду минулого століття та в передачі спогадів задля збереження пам'яті. Звернули також увагу на те, що культурна пам'ять тісно пов'язана з питаннями влади та гегемонії. Головною темою збірки є досвід жінок під час колоніально-тоталітарного майже усього ХХ століття, що тягнеться впродовж поколінь, а також проблема його тривалого замовчування, яка переросла в колективну травму та стала загрозою особистій та національній ідентичності. Тексти Катерини Калитко не є виключно феміністичним маніфестом, а радше спробою змінити перспективу, замінити оповідача й розповісти ще одну історію – про те, що всіх (і чоловіків, і жінок) стосуються однакові речі під час соціальних потрясінь. Лірична героїня, що є голосом німих сестер, знаходиться на маргінесі суспільства. У циклі «Четверо», що є центральним у збірці, якраз описано поколіннєву травму, що напряду стосується самої авторки, а точніше жінок в її сім'ї. Їхня роль у (по)воєнному житті відрізняється від традиційно-стереотипних установок. Жінки вимушено брали на себе обов'язки традиційно чоловічі, щоб вижити та врятувати своїх дітей. Ця ситуація зумовила гендерну інверсію, де вони набули маскулітних рис, і стали годувальницями й захисницями родини, жертвуючи собою. Жінки зазнавали також фізичного та емоційного насильства, що непоправно завдавало шкоди жіночій ідентичності та суб'єктності. Усі ці категорії були приховані більшовицькою владою, тому що це не було в інтересах держави та суперечило образу совєтської жінки.

Реакцією на постійне ігнорування, засудження та гноблення переживань та досвідів жінки зумовлювало її заціпеніння та мовчання. Саме мовчання, що морально скалічує, та пошук втраченого голосу ми визначили лейтмотивом збірки «Орден мовчальниць». Мовчання у збірці постає метафорою пригноблення в умовах тоталітаризму. Воно розкривається через низку аспектів: мовчання як усвідомлена стратегія вижити; мовчання як форма покарання; мовчання як вияв пасивної агресії; мовчання як форма залежності (чоловіків та жінок) від практик патріархального соціуму; мовчання як втрата власної ідентичності. Образ чоловіка, що мовчить, у поезіях Калитко інфантильний та залежний від оточення, в якому росте. Через патріархальний вплив у чоловіка немає свого голосу, вочевидь це поширювалося на всю націю. Причиною колоніальної ментальності в суспільстві, за однією з поезій Калитко, визначаємо столітні спроби патріархальної російської імперії знівелювати та знищити ідентичність українців.

Іншим лейтмотивом визначаємо голос – його пошук та віднайдення. Поетка наголошує на важливості омовлення травматичного досвіду та пам'яті, як способу пережити потрясіння минулого. Її лірична героїня ламає пута мовчання та обирає свободу говорити як прояв незалежності від колоніального впливу.

Якщо в «Ордені мовчальниць» Катерина Калитко була в пошуку втраченого голосу та пише більше про родинну травму, що переростає в колективну, то в збірці «Люди з дієсловами» вона стає частиною спільної національної мови про досвід повномасштабного вторгнення у 2022 році. У першій збірці поетка пише про мовчання, як колоніальну травму, а в другій – про важливість голосу нації, що суперечить досвіду минулого століття. У цих текстах описано нову реальність, силу мови та поезії, досвід та пам'ять жінок і чоловіків, питання віри/недовіри та роль любові. Особливістю поезій є їхня ритмічна композиція, інтонаційна палітра та контрастна образна система, яка корелює зі сьогодишньою реальністю. Війна кардинально змінює й її, і мову, і людей, але поезія Калитко засвідчує, що завдяки співприсутності, об'єднанню в

країні, голосу та збереженню пам'яті можна пережити травму й зберегти себе. Назва збірки резюмує те, як діють люди в новій реальності, та, яку силу мають слова. Центральними дієсловами в житті українців сьогодні є любити, бути, вистояти та вбити. Поетка особливо підкреслює потребу «нової» мови, яка здатна висловити увесь жах воєнного часу. Один із уроків ХХ століття, за мисткинею, — приймати біль і горе, проживати їх повністю, від початку до кінця, не втікаючи у вир мовчання та забуття.

Катерина Калитко, як жінка, пише більше про жіночий досвід, як це було і в «Ордені мовчальниць». Її лірична героїня прагне віддано підтримати та захистити чоловіка, наче Ельза своїх братів з казки «Дикі лебеді», чи Вероніка Єрусалимська Христа на його шляху до Голгофи. Чоловік у збірці вимушено став птахом, що проклятий війною, а з іншого боку, у контексті боротьби, прирівнюється до Бога.

У цій роботі ми виокремили низку мотивів, які розкривають травматичний досвід війни в Україні, наприклад, мотив помежів'я; мотив захисту жінкою чоловіка та навпаки; мотиви жертвності, обезшкірення, богозалишеності, самотності та відчуження; потреби родової укоріненості. Найголовнішими ж категоріями у поезії Калитко понад усе залишаються віра та любов.

Отже, Катерина Калитко своєю поетичною творчістю резюмує, що у ХХІ столітті українці не мовчатимуть, як це вимушено сталося в минулому, зараз той час, коли є можливість остаточно розірвати пута колоніалізму, вийти зі замкненого кола залежності, та за допомогою наративізації повернути собі історію й пам'ять (велику спільну та багато менших), та витворити нову ідентичність — переможців, а не переможених.

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 220 с.
2. Агеєва В. Пам'ять, спогад та ідентичність: досвід сучасної української літератури / Віра Агеєва // Tertium non datur : проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі ХІХ-ХХІ ст. : колективна монографія. 2014. С. 185-205.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Богдан О. Катерина Калитко: «Я ціную вірш за те, що це миттєва нервова реакція на реальність». Тиктор медіа. URL: <https://tyktor.media/portret/kateryna-kalytko/> (дата звернення: 13.05.2023).
5. Вербицька П. Культурна пам'ять як чинник конструювання ідентичності в умовах трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / П. Вербицька // Historical and cultural studies. 2018. Вип. 5 (1). С. 15-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hcs_2018_5_1_5 (дата звернення: 19.05.2023).
6. Галич У. Міфи війни і любові Катерини Калитко. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/90347> (дата звернення: 24.05.2023).
7. Горбач Н. «Я заздрю всім, у кого є слова...»: мотив мовчання у творах про тоталітарне минуле. *Internationale virtuelle konferenz der ukrainistik "dialog der sprachen - dialog der kulturen. die ukraine aus globaler sicht". münchen : open publishing LMU*, 2020. X. С. 308-317.
8. Горностай П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології, 2018. Т. 21, № 7. С. 54-68. URL: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5> (дата звернення: 17.05.2023).
9. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 314 с.

10. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. Постколоніалізм. Генерації. Культура / ред.: Т. Гундорова, А. Матусяк. Київ, 2014. Т. 4. С. 26-44.
11. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї / Тамара Гундорова. К. : Грані-Т, 2012. С. 9.
12. Гусейнова О. Катерина Калитко: «Ти не впускаєш країну у свою спальню, це інше. Ти складаєшся з цієї країни». Craft | Magazine. URL: <https://craftmagazine.net/kateryna-kalytko/> (дата звернення: 05.07.2022).
13. Гусейнова О., Брах О. «Не можна не виграти Треті Визвольні змагання»: діалог про війну з Катериною Калитко. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/280801-ne-mozna-ne-vigrati-treti-vizvolni-zmaganna-dialog-pro-vijnu-z-katerinou-kalitko/> (дата звернення: 22.05.2023).
14. Довганич Н. Пам'ять, травма і література: способи репрезентації та інтерпретації. Українське літературознавство, 2015. Вип. 85. С. 1-14. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrliterary/article/view/3128/3375> (дата звернення: 20.05.2023).
15. Забужко О. «Я розповідаю історію того, як Захід прогледів російський фашизм». The Ukrainians. URL: <https://theukrainians.org/oksanazabuzhko/> (дата звернення: 21.05.2023).
16. Забужко О., Хруслінська І. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською. Київ : Комора, 2014. 408 с.
17. Калитко К. Люди з дієсловами : поезії. 2-ге вид. Чернівці : Вид. Померанцев Святослав, 2022. 128 с.
18. Калитко К. Орден мовчальниць : поезії. Чернівці : Вид. Померанцев Святослав, 2021. 144 с.
19. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. Історичні і політологічні дослідження. Спеціальний випуск. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2016. С. 45-53.
20. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У пошуках власного голосу:

Усна історія як теорія, метод та джерело. Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. С. 171-191.

21. Костенко Г. Жіночий голос в колонізованому та постколонізованому просторі: «нова чуттєвість» та «уважність» до етнічного як символу «культури присутності» (на прикладі творчості Оксани Забужко). *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, 2018. Вип. 58. С. 149-156.

22. Кругова К. «Здатність описати нових себе стало питанням на рівні з виживанням, вмінням накладати турнікет»: діалог про війну з Катериною Калитко : Свідомі. URL: <https://svidomi.in.ua/page/zdatnist-opysaty-novykh-sebe-stalo-pytanniam-na-rivni-z-vyzhyvanniam-vminniam-nakladaty-turniket-dialoh-pro-viinu-z-katerynoiu-kalytko> (дата звернення: 14.05.2023).

23. Лисенко О. Ця війна фіксується очима жінок: огляд поетичної збірки Катерини Калитко «Люди з дієсловами». Тиктор медіа. URL: <https://tyktor.media/polytsia/lyudy-z-dieslovamy/> (дата звернення: 01.06.2023).

24. Матусяк А. Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури тлітератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою / пер. з пол. А. Бондар. Львів : ЛА «Піраміда», 2020. 308 с.

25. Пастух Т. Поезія в час війни (II). Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/112646> (дата звернення: 20.05.2023).

26. Пастух Т. Поезія в час війни. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/112014> (дата звернення: 23.05.2023).

27. Петренко О. Літературні обрАзи "бандерівок" у контексті ідеологічних воєн. Жінки Центрально-Східної Європи у часи Другої світової війни: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. прац за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ : ТОВ "Арт-Книга", 2015. С. 142-154.

28. Полухович О. П. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка / Полухович О. П. // Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. 2018. Т. 1. С. 97-103.

29. Пухонська, О. Травматична пам'ять культури та її літературна репрезентація. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія "Філософія"*, 2016. Вип. 62. С. 289-292.
30. Стяжкіна О. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання. Жінки Центрально-Східної Європи у часи Другої світової війни: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. прац за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ : ТОВ «Арт-Книга», 2015. С. 185-195.
31. Суспільне Культура. Дорослішання та жінки в українській літературі | Катерина Калитко | BookForum у Львові, 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0i88tWldPLY> (дата звернення: 17.05.2023).
32. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.
33. Улюра Г. Потребуємо засвідчити себе. Книжки про повномасштабну війну проти України – DSnews.ua. «Ділова столиця» українською – найсвіжіші новини України та світу. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/potrebuyemo-zasvidchiti-sebe-knizhki-pro-povnomasshtabnu-viynu-proti-ukrajini-04012023-472086> (дата звернення: 01.06.2023).
34. Caruth, C. Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history. The Johns Hopkins University Press, 1994. 154 p.
35. Erikson, K. Everything in Its Path. Simon & Schuster, 1978. 288 p.
36. Erll, A. Cultural Memory Studies: An Introduction / Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. P. 2
37. Etkind, A. Post-Soviet Hauntology: Cultural Memory of the Soviet Terror. Constellations 16 (1), 2009. P. 182-200.
38. Fanon, F. On National Culture. Mutual Foundations for National Culture and Liberation Struggles // The Wretched of the Earth / Translated from the French by Richard Philcox with commentary by Jean-Paul Sartre and Homi K Bhabha. New York : Grove Press, 2004. P. 145.

39. Freud, S., Josef Breuer. *Studies on Hysteria* / trans. by N. Luckhurst. London : Penguin Classics, 2004. 315 p.
40. Frijda, N. H. Commemorating. In J. W. Pennebaker, D. Paez, & B. Rimé (Eds.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives*, 1997. P. 109.
41. Halbwachs, M. *On Collective Memory* / trans. by Lewis A. Coser. University of Chicago Press, 1992. 254 p.
42. Higonnet, M. R., Janson J., Michel S., Weitz M. C. Introduction. P. 13-14.
43. Hirsch, M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia University Press, 2012. P. 29-53.
44. Hirsch, M., and Valerie Smith. "Feminism and Cultural Memory: An Introduction." *Signs*, vol. 28, no. 1, 2002. P. 1–19. JSTOR, DOI: <https://doi.org/10.1086/340890> (дата звернення: 26.05.2023)
45. LaCapra, D. *Writing history, writing trauma*. JHU Press, 2014. 264 p.
46. Laub D. Truth and testimony: the process and the struggle. In *Trauma: Explorations in Memory* / ed. by C. Caruth. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1995.
47. McNally, Richard J. *Remembering trauma*. Harvard University Press, 2005. 448 p.
48. Megill, A. History, memory, identity. *History of the Human Sciences*, 11 (3), 1998. P. 37-62.
49. Poetry After Bucha: Serhiy Zhadan on Ukraine, Russia, and the Demands War Makes of Language. *Literary Hub*. URL: <https://lithub.com/poetry-after-bucha-serhiy-zhadan-on-ukraine-russia-and-the-demands-war-makes-of-language/> (дата звернення: 14.05.2023).
50. Ricoeur P. *Memory — Forgetting — History*. 2006. P. 9-19.
51. Romanenko, O. Ritmovi rata: poezija Katerine Kalitko o rusko-ukrajinskom ratu. *NOVI IZRAZ, časopis za književnu i umjetničku kritiku*, 2022. 87-88. P. 81-92.

52. Tarku, I. Family frames of the Russo-Ukrainian war in contemporary Ukrainian literature. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 2022. 14.4. P. 47-58. URL: <https://openjournals.library.sydney.edu.au/ANZJES/article/view/17335> (дата звернення: 20.05.2023).
53. *The Post-Colonial Studies Reader*. Edit. by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, and Hellen Tiffin. Routledge, London, New York, 2003. P. 2.
54. Trauma. *Search Online Etymology Dictionary*. Etymonline - Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=trauma> (дата звернення: 16.05.2023).

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи

Тема: «Від колоніальної травми до голосу нації (за збірками Катерини Калитко «Орден мовчальниць» та «Люди з дієсловами»)».

Автор: Хмелюк Оксана Валеріївна.

Науковий керівник: Кандидатка філологічних наук, старший викладач —
Полухович О. П.

Захищена « ____ » _____ 2023 р.

Короткий зміст роботи

У роботі проаналізовано дві поетичні збірки Катерини Калитко — «Орден мовчальниць» та «Люди з дієсловами» — на предмет вимушеного замовчування травматичних подій ХХ століття в Україні, що зумовлено колоніально-тоталітарним впливом, та деколоніальної незалежності нації шляхом конструювання власного голосу та правдивої пам'яті про екстремальний досвід повномасштабної російсько-української війни. Звернуто увагу на те, як негативно впливає приховування наслідків соціальних потрясінь, шляхом замовчувань та вимушеного забуття, на особисту та колективну ідентичність українців упродовж поколінь. А також на те, наскільки важливою є саме наративізація національних трагедій, у тому числі повномасштабної війни 2022 року.

Для ґрунтового дослідження в роботі означено теоретичні напрацювання про поняття травми, зокрема травматичного досвіду. З'ясовано основні проблеми поняття пам'яті, а саме колективної, культурної, політичної, індивідуальної та (пост)пам'яті. Досліджено вплив травми та важливість пам'яті про неї. Також висвітлено, яку роль та функції виконує література в репрезентації екстремального досвіду ХХ століття в Україні. Її взаємодія з поняттями травми та пам'яті, окрім функції «лікування», має роль збереження минулого для майбутніх поколінь. Нами описано способи репрезентації досвіду саме повномасштабної російсько-української війни в сучасній українській поезії. Митці шукають «нову» мову, щоб впоратися з травматичним досвідом за

допомогою творчості. Подібне вже відбувалося в ХХ столітті, після аварії на ЧАЕС. Як і тоді, сьогодні поети переосмислюють національні наративи й цінності. Тексти звучать із новою щирістю, високим рівнем чесності та саморефлексії, вони прямолінійні, серйозні, гострі та дещо документальні. Це сприяє формуванню свого власного історичного наративу.

Зважаючи на об'єкт та предмет цієї наукової розвідки, з'ясовано, що головною темою збірки поезій «Орден мовчальниць» є досвід жінок (та чоловіків) під час колоніально-тоталітарного ХХ століття, що тягнеться впродовж поколінь, а також проблема його тривалого замовчування, яка переросла в колективну травму та стала загрозою особистій та національній ідентичності українців. Лірична героїня, що є голосом німих сестер, знаходиться на маргінесі суспільства. Окрім цього образ жінки, зокрема в циклі «Четверо», набуває маскулітних рис, що зумовлено потребою вижити та врятувати своїх дітей у (по)воєнний час. Образ чоловіка, що мовчить, у поезіях Калитко інфантильний та залежний від оточення, в якому росте. Через патріархальний вплив у чоловіка немає свого голосу, вочевидь це поширювалося на всю націю. Саме мовчання, що морально скалічує, та пошук втраченого голосу ми визначили лейтмотивом збірки «Орден мовчальниць».

У збірці «Люди з дієсловами» Калитко стає частиною спільної національної мови про досвід повномасштабного вторгнення у 2022 році. Якщо в першій збірці поетка пише про мовчання, як колоніальну травму, то в другій – вона наголошує на важливості голосу нації сьогодні, що суперечить мовчанню досвіду минулого. У цих текстах описано нову реальність, силу мови та поезії, досвід та пам'ять жінок і чоловіків, питання (недо)віри та роль любові. Нами виокремлено низку мотивів, які розкривають отриманий українцями травматичний досвід війни.

Отже, за К. Калитко, завдяки вірі, любові, об'єднанню в країні й голосу можна пережити травму, вийти зі замкненого кола колоніальної залежності, повернути собі історію й пам'ять (велику спільну та багато менших), та витворити нову ідентичність — переможців, а не переможених.